

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében (17. sz. második felétől a 19. sz. közepéig)

Szomszéd András

Előszó helyett

Hadd kezdjem egy személyes vallomással. Amikor a levéltárba kerültem, Schneider Miklós, a levéltár akkori igazgatója olyan feladattal bízott meg, aminek teljesítésekor egy összeírásokból álló külön gyűjteményt kellett kialakítanom. Ekkor láttam először cigányösszeírásokat. Miután Schneider Miklós tudta, hogy feleségem gyógyepedagógus, és tanítványainak többsége cigány származású, megkérdezte tőlem, nem akarok-e a cigányság életéről egy kis tanulmányt írni. Én akkor igent mondtam. Schneider Miklós hirtelen halála öt évvel elodázta az elhatározás teljesítését. Amikor újra visszatértem a témához, és mélyebben tanulmányoztam az összeírásokat, rájöttem, hogy ezek a számok sok mindent elmondanak az utókornak, s a statisztika segítségével viszonylag objektív képet alakíthatunk ki egy olyan népcsoport életéről, akiket hol gyűlöltek, hol sajnáltak, sokszor ellenükre meg akarták őket váltani, és nem jöttek rá, hogy először megérteni kellene őket.

Manapság egyre-másra jelennek meg a cigánysággal foglalkozó művek, de főleg jelenükkel foglalkoznak, hogy jövőjüket biztosítva lássák. Véleményem szerint múltuk ismerete nélkül ez nem mindig sikerülhet. Nem monográfiát akartam írni, ezt a források gyér volta is megakadályozta volna, hanem csak képeket felvillantani, a történelmükkel kapcsolatos forrásokat megszólaltatni.

Segítségét akarok nyújtani a helytörténészeknek, amikor táblázatban közreadom a cigányság demográfiai adatait községsoros alakban, vagy amikor a különböző szempontok tárgyalásánál bőses példákat hozok fel községenként.

Úgy gondolom, hogy maguk a legérdekeltebbek is érdeklődéssel olvashatják elődeik múltját. És talán ez a pár sor megértésükhöz is hozzásegít egy kicsit.

Módszerében a tanulmány a történeti Nógrád vármegye cigánytörténetét kutatja. Tudott tény, hogy a jelenlegi Nógrád megye határai többször megváltoztak, így található olyan községek a táblázatokban, melyek más országhoz, illetve más megyéhez tartoznak. Nem található olyan községek, amelyek csak 1950 után kerültek közigazgatásilag a megyéhez. Ezek a községek Szurdokpüspöki, Hasznos, Tar, Nagybátöny, Maconka, Mátramindszent, Szuha, Dorogháza és Pásztó városa. Jelenleg nem tartoznak Nógrád megyéhez Rád, Pene, Kosd, Kőkényes, Lőrinci, Nógrádverőce települések.

BEVEZETÉS

Néhány szó a cigányság múltjából

„Európa népei között egyszerre csak megjelent egy nép, igazság szerint nem tudhatta senki, hogy honnan . . . Elszéledt földrészünkön a hódítás vágyának jele nélkül, de egyszersmind annélkül is, hogy a letelepedésre engedélyt kért volna. Nem kíván leigázni senkit, de az alattvalóságot is megtagadja.” Így sommázza jöttüket – létüket Liszt Ferenc.¹

Amikor egy olyan népesoport Nógrád megyébe vándorolt, majd ott letelepedett, őseinek múltjából villantunk fel egy-két jellemző képet – akikről keveset tudunk – mivel saját írásos történetük nincs, szükségesnek tartjuk történelmük néhány mozi-
zanatát felidézni, melyek Európa országainak különböző forrásaiban maradtak fent.

Eredetükön, nyelvük hovatarтоzásán sokat és sokan vitatkoztak történészek, nyelvészek. Hunfalvi Pál Magyarország ethnographiája című 1867-ben megjelent munkájában így ír a cigányokról: „Az ind-európai törzshöz tartoznak. Hogy Kelet-Indiának szanszkrit nyelvű lakosainak legközelebbi rokonai, azt nemcsak a nyelvük bizonyítja, hanem külsejük is mutatja. Micsoda esemény ragadta ki eredeti hazájukból, ismeretlen; azt sem tudni, hol és meddig barangoltak.” Eredetüket illetően maguk a cigányok is tévhitben voltak, amikor Egyiptomot mondták őshazájuknak. (Ezt a tévhitet őrizi Angliában használt nevük – gypsis – egyiptomi. Az már kevésbé érthető, hogy a franciák miért csehországinak – bohemiens – nevezik a cigányokat. Az északi államokban tatároknak hívják őket, mivel a török birodalomból jöttek.) Legújabbban általában az újjörög „anthigános” szóból eredő kifejezéssel illetik őket.² Ők magukat „rom”-nak – embernek – nevezik.³

Vitás Magyarországon való megjelenésük éve is. Vannak, kik főleg névanyag alapján úgy gondolják, hogy már 700 elve léteznek Magyarországon. A szerzők többsége 1417 tájékat jelöli meg első előfordulásuk időpontjának.⁴ A török birodalomból jött ismeretlen nép zarándokoknak mondotta magát, akiknek most keresztény hitük időleges elhagyása miatt kell Európa országait róniuk. Magyarország csak tranzitállomás volt az első csoportoknak, hamarosan Nyugat-Európa különböző országaiba kéri bebocsátásukat, felmutatva Zsigmond király menlevelet, s ahol már Zsigmond hatalma nem érvényesül, ott őt jelölik meg vándorlásuk okául, terjesztve azt a legendát, hogy hitük időleges elhagyása miatt Zsigmond vette el országukat – ezért vándorolnak. Újtukra pápai menlevelet szereznek.

Európa lakói eleinte barátságosan fogadják a vándorlókat, akiket adományokkal látnak el, barátságosan megvendégelik őket. A török birodalomból Magyarországon át érkező csoportok szűnni nem akaró áramlása gyanút keltett Európa népeiben. A gyanújuk – ami egyik oka üldöztetésüknek –, török kémeknek tartották őket. Bologna városa már 1422-ben megtagadja bebocsájtási kérelmüket. Más városok elűzik őket. Európa túlnépesedett országai nem tartanak igényt az új jövevényekre sem úgy mint új jobbágyok, sem úgy mint városi polgárok. A magántulajdonhoz való hozzáállásuk sem nyeri meg a meglátogatott vidékek lakóinak tetszését. Éppen ezért a cigányokat, kiknek eredetét, de biztos úticéljukat sem ismerik, hamarosan nem ájtatos vezeklőknek, hanem a távoli veszedelem – a török előhírnökeinek tartják. Csak idő kérdése, hogy Nyugat- és Észak-Európában meginduljon kíméletlen üldözésük.⁵

Egészen másképp alakult sorsuk Magyarországon. Míg Nyugat-Európában csak sejtelt a török veszedelem, addig Magyarország közvetlen szomszédságába került a törököknek. Az érthető, hogy „az ember – s mindennek előtt a kézműveshiány –, a hadi-

készülődés, s a nyugathoz képest kevéssé szigorúan szervezett társadalmi élet igen sok lehetőséget kínált minden újonnan jött számára: munkalehetőséget, bizonyos autonómia megőrzését, és a társadalmi szervezetbe való beépülés lehetőségét egyaránt.”

A háború közelsége miatt a sürgős munkák között elsőként kell megemlítenünk a fegyver- és puskagolyó gyártását, a fegyverek javítását, erőd és várépítési munkákat. Mivel a cigányság értett a kézművességhez, az első feltételnek eleget tudott tenni, sőt egyes csoportjaik mozgékonyaságuk miatt az erődítmények környékén is eredményesen hasznosították.

Mátyás alatt cigányok erősítik Nagyszeben külvárosának falait, vagy Ulászló uralkodása idején Polgár Tamás vajda emberei a pécsi püspök megrendelésére puskagolyókat és fegyvert gyártanak. Ugyancsak vannak adatok arra, hogy értenek a fémek megmunkálásához, a kovácmesterséghez. Hamarosan mint zenészek is ismertté teszik magukat. Hogy csak egy korai példát említsünk: A hatvani országgyűlés diszfelvoulásának zenéjét is ők szolgáltatták.⁶ Mindenütt megtalálják azt az úrt, ahol a társadalmi munkamegosztásban nélkülözhetetlenné tehetik magukat. A kezdeti sikerek, és az a tény, hogy a 17. században is a legkülönbözőbb munkák elvégzésénél találunk cigányokat, folyamatos jelenlétüket bizonyítja. Többször is kapnak kiváltságokat egyes csoportjaik, de összességében a nagy többségük a társadalom perifériájára szorul.

Vándorló életmódjuk, szokásaik elszigetelik őket a társadalom más rétegeitől. Számukra végülis csak az alantas munkák maradnak, minek egyik jele a hóhér foglalkozás. A beolvadásnak ellenálltak, a beilleszkedés csak keveseknek sikerült, – minek egyik oka meg nem értésük. Többségük nem találja meg a társadalmi beilleszkedés útját. A török uralom alá jutott részekben több helyen ideiglenesen megtelepedtek, de vándorló életmódjukat felélesztik a birodalomból jövők. A kezdeti barátságos magatartás ellenségesessé válik velük szemben Magyarországon is. 1624-ben Szepes vármegeye „A nyomorúságos és nyomorult bolyongó életet élő egyiptomi cigányok népe” ellen hoz azomali kitoloncolási határozatot, mert mint a statutumban olvashatjuk: „... fegyvereket hajdúk módjára viselnek . . . , a szegény nép lovait ellopták.” Ha valamely földesúr befogadná őket, azt köteles jelenteni a megyének, és a befogadotakért felelősséggel tartozik.⁷ Az élet- és vagyonbiztonságra, s általában a közrendre egyaránt veszélyesnek ítélt cigányoknak helyhez kötésére, illetve a renchez szoktatására fordított minden kísérlet kudarcot vallani látszik, ezért a megyék, de a városok is a legszigorúbb büntetések kilátásba helyezésével igyekeznek törvényhatóságaik területéről kiszorítani a cigányokat.

1670-ben Somogy, Zala és Vas megyében 24 forint büntetés terhe mellett tiltják meg a cigányoknak a betelepedés megadását.⁸ Székesfehérvár városi tanácsa a török kiűzése után a város legszűkebb teendői között tünteti fel a cigányok kiűzését a településről. A szultán toleráns szellemű birodalmából, ahol megtalálták megélhetésüket, átkerültek a Német-Római Császárságba, ahol feleslegesek voltak, s a hol velük szemben még mindig az augsburgi birodalomgyűlések kegyetlen határozatai érvényesültek.”⁹

A CIGÁNYSÁG HELYZETE NÓGRÁD MEGYÉBEN A 17. SZ. MÁSODIK FELÉTŐL MÁRIA TERÉZIÁIG

Nógrád a 17. században többször vált hadszínterré. A század elején majd teljesen felszabadult megye az 1663-ban elkezdődött újabb háborúban nagyrészt török uralom alá jutott. 1663 októberében elesik Balassagyárinat, Buják, Drégely, Szécsény, Nóg-

Mária Terézia további intézkedései a felvilágosodás elvén alapulnak. Ennek leglényegesebb alapelvét – a természet szerint minden ember egyforma – tükrözi az 1761. november 13-án kelt rendelet, amely megtiltja a megkülönböztető cigány név használatát, helyette: „új magyar”, „új paraszt” nevet kell hivatalosan használni.

A centralizált állam felfogása szerint „az egyenlőség egyenlő teherviselést, sőt az államszervezethez való egyformán engedelmes hozzásimulást is jelentette”. A cigányok számára ez konkrétan adófizetéssel és a vándorló életmód megtiltásával járt, (1761. elvi tilalmazás, lóurtartás megtiltása, 1767. országon belüli útlevel kötelezettség, 1783 minden nemű mozgás, búcsú- és vásárlátogatási tilalom). E rendészeti intézkedések keménységük ellenére is nevelő célzatú volt, a hangsúlyt a letelepedés szükségességére helyezik, amihez mindenkor mereven ragaszkodnak. A letelepedés érdekében 1773-ban elrendelik, hogy minden cigánynak – kik sátorban élnek – szilárd házat adjon a megye. Azok a cigányok pedig, akik a megye által adományozott szilárd házak engedély nélkül elhagynák, mint esavargókat meg kell büntetni.

1783-ban ingyenessé teszik a cigány gyermekek oktatását. A jószándékhoz azonban iskolák kellett volna, vagy a céhmesterek megértése, miszerint a 12–16 éves cigány gyerekeket inasnak vegyék fel.

Látszólag családvédelmi törvény az az 1767-es rendelkezés, mely kimondja, hogy a cigányok csak akkor házasodhatnak, ha igazolni tudják, hogy van miből megélni. Azon kívül ismerniük kell a katolikus vallást is. Ha ezek a feltételek hiányoztak, tilos volt a cigányok közötti házasság.²⁴ Így nem egyszer vállalnia kellett a cigány fiataloknak a szajhálkodás és erkölestelenkedés vádját. Erre felhozánk egy 1783-as nógrádi esetet. Nógrád vármegye törvényszéke őrizetbe vétetett egy 28 éves cigány férfit és egy 20 éves cigány nőt szajhálkodás vádjával. Két hónapot töltenek vizsgálati fogóságban, míg kiderült, illetve a fiatal pár bizonyítani tudta, hogy már több faluban próbálkoztak házasságot kötni, de „egyetlen pap sem akarta megesketni őket”. Mit volt mit tenni, saját magukat házastársaknak nyilvánították. Tartós együttélésüknek már két gyermek volt a bizonyítéka. Hogy a botrányos „együttélést törvényesítsék”, a vármegye megkéri a balassagyarmati plébánost, eskettesse össze őket.²⁵

Ha folytatjuk tovább a rendelkezések, intézkedések ismertetését, meg kell említenünk a legszigorúbbakat is, melyek a cigány gyerekek neveltetéséről, további sorsáról intézkedik. Ezek a törvények elrendelik, hogy a cigánygyerekek érdekében el kell őket venni a cigány szülőktől már négy éves korban, „jó keresztény”, „polgári vagy paraszti” szülőknél kell odaadni és ott különféle mesterségekre, foglalkozásokra nevelni őket. A neveltetés költségeit az adott közösségnek kell fedezni. A cigányság körében legnagyobb felháborodást kiváltó törvényt háromszor is megújítják: 1767-ben, 1773-ban és 1783-ban.

A 18. század második felében kiadott cigányokkal foglalkozó rendelkezések szövevényét II. József foglalja össze 1783-ban. Lényege: tilos a cigány nyelv használata, tilos a lókereskedelem, tilos a gyermekek ruhátlansága.

El kell érni, hogy a cigányság mezőgazdasággal foglalkozzon, templomba járjon. Igazgatásukat vegyék ki a vajdák kezéből, fölöttük a helyi bírók rendelkezzenek.²⁶

Ezeket előre bocsátva nézzük meg, mi történt a 18. század második felében Nógrád vármegyében. Két dolgot előre le kell szögeznünk: tehát a megyei birtokos nemeség továbbra is telepit birtokára cigányokat, és a gyér források arról is tanúskodnak, hogy passus, útlevel nélkül kóbor cigányok járják az utakat. Hol Hont vármegyéből jönnek ide, hol tőlünk csapnak át Hontba, és ezért Hont megye hivatalosan érdeklődik Nógrád vármegyénél, mint ahogy Gömör vármegye is várja a választ, hogy nem Nógrádból jöttek-e be azok a cigányok, akik közül „Pelsőc, Ardó helységek lakossai

nőgyet közülük megragadtak, és most is Krasznahorka várában fogságban tartanak.” Mellesleg Gömör vármegye képviselői ebben az ügyben sürgetik a helytartótanácsot, hogy gyorsan hagyják jóvá az ítéletet, mert „a letartóztatott négyek gyermekeikkel, feleségeikkel és más népekkel együtt körülbelül harminc társuk van és nem hajlandók elhagyni helyüket”. Ha a vármegye hajdúi el akarják őket úzni, vagy ezt különböző fenyegetésekkel el is érik, „a cigányok bátor módon visszatérnek”.²⁷

Ma már nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy valamelyik nógrádi faluban ideiglenesen meglepedett kompánia kerekedett-e föl, vagy az időközben folyamatosan beszívárgó oláh cigányokról van szó.

Visszatérve a telepítésre: 1767–68-ban a megye összeírja nem tudjuk hányadszor – járásonként a cigányokat. Az összeírások a füleki és szécsényi járásból maradtak fent. 1725 után ez az első olyan ismert összeírás, amely falvanként a cigányság számszerű adatai mellett a cigányok foglalkozását is tartalmazza. Így választ adhatunk konkrétan arra a kérdésre, hogy a letelepített cigányság milyen szolgáltatással viszonozhatta letelepítője gondoskodását.

Járásonként az alábbi adatokat adhatjuk közre:

Füleki járás: a járás 63 lakott helyéből²⁸ 40 településen volt általában egy-két cigány család – a lakott helyek 63,4%-án. A családok száma 74. A legtöbb család Homokterenyén (4) és Kisterenyén van (5). A 74 családban 151 fő volt 18 éven felüli – 74 férfi, 77 nő –, a 18 éven aluliak száma 200, 100 fiú, 100 lány. Az összlétszám 351 fő. A mesterségeket illetően számunkra a 74 tizennyolc éven felüli férfi foglalkozása nyújt támpontot. Közülük 40 férfi kézi-mesterséggel foglalkozik (54%), ők olyan univerzális vasművesek voltak, akik lópatkolástól ajtózszerer készítésig mindenhez értettek. 18 férfi neve mellett kovács és muzsikás foglalkozás szerepel (24%). 6 fő csak zenéléssel foglalkozik (8%). Mindössze 10 férfi neve mellett nincs feltüntetve foglalkozás (14%).

A telepítő közbirtokosok, nemesek között a teljesség igénye nélkül ott találjuk többek között Berthold Antal főispánt, aki 13 településen 13 családot, Gyürky Pált, aki egy településre 5 családot, Mocásy Györgyöt, aki 7 faluba 9 családot telepített. De a telepítők között ott vannak a Battikok (Ipolytarnóc, Kisfalu), Darvas Ferenc (Homokterenyé), Géczy Gábor (Poltár), a Forgáchok (Karancsalja, Kalonda, Terbeléd), Ethre Zsigmond (Kálnó), az Iványiak (Málnapatak, Ozgyin, Róna, Uhorszka), több mint 20 nemes, birtokos, hogy a kamaráról ne is beszéljünk (Cered).²⁹

Hasonló a helyzet a szécsényi járásban is. A 62 lakott hely közül 44-be (61%) telepítettek cigány családokat. Az 1768-as adatok szerint a legnagyobb telepítők a már fentebb is említett Forgáchok – Miklós és János –, akik Szécsényen kívül Ecseg, (Ludány)-Halászi, Lucfalva, Nagylóc, Nagybárkány, (Nógrád)Mogyer, Sóshartyán, Rimóc, Varsány falvak területén fekvő birtokaikra telepítettek cigány családot.

A telepítők között megtaláljuk az Eszterházyakat (Buják, Kozárd), az esztergomi érseket, a Grassalkovichokat, vagy a Podmaniczky családot, de a váci püspököt is. A 105 családot több mint 30 birtokos tisztartója telepíti be a járás lakott helyeire.

A 105 család 495 főt számlált, akikből 205 fő a 18 éven fölüli (104 férfi, 101 nő). 290 a 18 éven aluliak száma (169 fiú, 121 lány). A 104 férfi neve mellett a következő foglalkozásokat tüntették föl: 79 a kovácsok száma (75%), tízen zenélnek (9,6%), 5 férfi a kovácsmesterség mellett hegedülni is tud (5%). Mindössze 10 férfi neve mellett nincs foglalkozás megjelölés (5,4%).³⁰

Az eddigiekből kitűnik – legalábbis Nógrád vármegye két járását figyelembe véve –, hogy a cigányok olyan munka végzésére voltak alkalmasak, illetve bírtak azzal a szakmai képességgel, jártassággal, amire a birtokos nemességnek is szüksége volt. S

ami nem elhanyagolható, szinte ingyen. A „fáber” – a kézi munkából élők – mint már fentebb is említettük, főleg a vas megmunkálásának fortélyait ismerő mesterek voltak, akik az építkezések szögzsükségletét, vagy éppen a patkószögek készítését primitív körülmények között, isten háta mögötti falvakban is el tudták végezni, nem kellett messziről drága mestert fogadni. Valószínűnek tarthatjuk azt is, hogy a szakértelmet igénylő mesterség mellett ezeknek a cigányoknak egyéb más munkákat is el kellett végezniük a falvakban, ami éppen adódott. Szerepük a munkamegosztásban nem alapvetően meghatározó, mondjuk munkájuk nélkül még nem állna meg az élet a falvakban, de a fentiek miatt sokszor jól jött ottlétük. A helyben talált, a helybeliek számára már értéktelen vashulladékok és egyéb értéktelennek tűnő mellékterméket (pl. disznó- és lószőr) újrhasználították, primitív, de jó szerszámokkal látták el a paraszti lakosságot. Azt az irtó töltik ki egyelőre, amit Magyarországon az iparos hiány jelent.

Az eddigiekből láthattuk, és ezt dokumentumokkal is alátámaszthatjuk két járásban, hogy folyt a telepítés, kísérletek voltak a cigányság integrálására. A helyhez-kötés, a letelepítés határfokát bizonyítandó, rendelkezésünkre áll három év összeírása minden járásra. Az évek: 1775, 1776, 1777.

Az összeírások egységes szempontok szerint készültek. Az összeírók a következő kérdésekre várnak választ:

1. A helység neve.
2. A cigány, vagy cigány özvegyének a neve.
3. A gyermekek száma és koruk.
4. Milyen az oktatásuk és milyen munkát végeznek?
5. Házban laknak-e, vagy kunyhóban, esetleg sátorban?
6. Jogállásuk – jobbágy, zsellér, házatlan zsellér?
7. Milyen az apa és az anya öltözeke, illetve a gyerekéké?
8. A felnőttek hogyan élnek, milyen munkát végeznek, miből élnek?
9. A helyi bíró alávetettjei-e vagy saját vajdájuk van?
10. Élnek-e elhullott állatok húsával?
11. Lóval kereskednek-e, vagy cserélnék-e?
12. Adóznak-e? S ha igen, mennyit fizetnek a hadi, illetve a honi kasszába?³¹

Először járásonként tekintsük át a számszerű adatokat. (Községenként a részletes adatokat lásd a fejezetek után.)

Füleki járás:³²

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	63	38	59	53	112	65	29	94	206	53
1776	63	42	86	75	161	70	44	114	275	75
1777	63	38	80	69	149	83	32	115	263	68

1 = lakott helyek száma 2 = lakott helyek, ahol cigányok vannak.

(Az összeírás évszáka 1775-ben ősz, 1776-ban tél, 1777-ben nyár.)

Ha arra gondolunk, hogy erre az időre már kijöttek az első helyhez-kötő rendeletek, akkor az állandónak mondható lakott helyek számához viszonyítva eléggé változik azon települések száma, hol vannak cigányok. Ugyancsak szembe-tűnő, hogy időn-

ként mennyire változik a családszám és a gyermeklétszám. Ezek az eltérések részben magyarázhatók az összeírók felületességével, de azzal is, hogy a cigányközösség nem mindenkit íratott össze. Vonatkozik ez főleg a lányokra, kiknek száma rendkívül alacsony a fiúkhoz képest, sőt a családszámhoz viszonyítva meglepően alacsony az összes gyermek száma. Igaz, erre az időszakra már érvényben van az a rendelkezés, hogy a cigány szülőktől el kell venni négy éves kortól mindkét nembeli gyermeket, és azt paraszti, polgári szülők nevelésére kell bízni. De akkor miért maradt közel száz négy éven felüli gyermek a cigány szülőknél? Nagy a valószínűsége, hogy az összeíróknak a cigány családok nem vallják be a gyermekeket, nehogy elvigyék tőlük. És ez emberileg érthető.

A cigány gyermekek neveltetésére vonatkozó válaszok általában így hangzanak: a kisebbek nevelkednek, vagy neveltetnek mint a falusiak, a nagyobbak – 12 – 18 év közöttiek – általában szolgálnak vagy mesterséget tanulnak szüleiktől. Mesterséget tanulnak összesen öt faluban. Szolgálnak a nagyobbak hét faluban, pl. Ipolytarnócon két család három gyermeke, Lapujtón egy családból egy 14 éves fiú és egy 12 éves lány. Ugyanitt egy fiú – 17 éves – kovácsmesterséget tanul. Mindössze egy községben jegyzi meg az összeíró, hogy a gyermekek cigány módon nevelkednek. Sokkal egyszerűbb válaszokat kapunk az 5. kérdésre. Minden család a „soron kívül” házban lakik, vagyis a falu szélén, de házban. Ezek a házak valószínű, nyomorúságos tapasztolt, pár négyzetméteres viskók lehetnek, mert nem valószínű, hogy a járás illetékesei 53 házat építettek volna rövid idő alatt.

Jogállásukat tekintve többségük házatlan zsellér, kisebb részük zsellér. Jobbágy, tehát földműveléssel foglalkozó, és abból élő, nincs a járásban.

Öltözkük a szülőknél mindenütt olyan, mint a falusiaké, egy-két helyen a gyerekek járnak cigány módon.

Foglalkozásuk négy falu kivételével kovács mesterség. Két lakott helyen Mulyad, Óbást konvenciók kondás, illetve konvenciók, Sávolyban pedig közelebről meg nem határozott mesterségből él (vivit ex artificio). Egy helységben, Pilisen a családok parasztnál dolgozik.

Minden cigány család a helybeli bírónak van alávetve, tehát úgy látszik, hogy a vajdaság intézményét felszámolták.

A 10. pontra adott válaszokból megtudjuk, hogy két községben még táplálkoznak néha, vagy rendszeresen elhullott állatok húásával. A lótarással és lókereskedéssel mindnyájan felhagytak, a hadi és a honi kasszába egyaránt 50-50 dénárt fizetnek.

Ugyanezt a kérdéscsoportot megvizsgálhatjuk a következő két évben is, de újabb adatokhoz a válaszok sztereotip volta miatt aligha jutunk, a cigányság számszerűségének alakulása kivételével. Összességében a fentebb kialakított képet nem módosítják.

A járásban lévő cigány közösség az integrálódási folyamatnak csak a kezdeti lépéseit tette meg, kötődésük a helyhez és a tulajdonhoz nincs, mert az utóbbiból nem részesültek, az előbbihez való ragaszkodásukat pedig a hatalom parancsolja.

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.		
1775	65	47	127	104	231	150	115	265	496	102
1776	65	51	125	106	231	159	108	267	498	105
1777	65	51	136	113	249	158	117	275	524	112

1 = lakott helyek száma, 2 = lakott helyek, ahol cigányok vannak.

A legkisebb belső mozgást a számok ebben a járásban mutatnak. A cigányság létszáma is ebben a járásban a legnagyobb, bár az arányaiban változó. Amíg 1775-ben ebben a járásban volt a megye cigány lakosságának 43%-a, addig 1776-ban a megyebeli arány 35%-ra, majd 1777-ben 28%-ra csökken. Mindez úgy megy végbe, hogy a cigánylakosság összlétszáma nagyon mérsékelten, de nő. E stagnálási tendencia annál is érdekesebb, mert ez a járás a megye egyik legforgalmasabb területe, a bányavárosokba vezető utak részben erre mennek. Ezért az átvonuló hadak is a megyének ezt a részét látogatják legjobban. Fél tucatra tehető mezővárosa van a járásnak, ez az iparos réteg nagyobb számú jelenlétét is jelenti. A Balassák és Zichyek gyarmati és kékkői uradalmi valószínű, kevésbé tartottak igényt a cigányságra mostmár mint korábban. A cigányok létszámilag Balassagyarmaton képviselik magukat legnagyobb számban: 12 család 60 fővel. Foglalkozásuk mindnyájuknak zenész, de más munkát is végeznek. Konvenciósök, szerződésesek.

Kisebb helyeken is találunk 4–5 családot. Borsosberényben 4 családnak 16 fővel, Szkalbonyán 5 családnak 25 fővel, Teresken 5 családnak 20 fővel van lakhelye.

A fentiek kivételével általános, hogy településenként 1–2 család él.

Ami a gyermekek neveltetését illeti, itt és majd Losoncon találkozunk néhány iskolába járó cigány gyerekekkel. Balassagyarmaton mintegy 5–6 cigánygyermek látogatja az iskolát, ez még a fele sem a tankötelezetteknek, mert 29 tizenéves éven aluli gyermeket tartanak számon. A nagyobbak „muzsikálást tanulnak”. A többi helységben, településen mindenütt a „helység szokása szerint”, vagy mint a parasztok gyermekei nevelkednek. Ami fogalmaink szerint nem lehetett más, minthogy a cigánygyermek is ruhában járnak, időnként a vasárnapi iskolát látogatják, tavasztól őszig pedig szüleikkel együtt résztvettek a házkörüli vagy a mezőgazdasági munkában.

Lakásviszonyaik: Minden helységben házban, egy-két településen saját házban laknak, de soron kívül, a falu szélén van számukra kijelölt hely. Ez alól csak Balassagyarmat kivétel, ahol a konvenciósök, a szerződésesek uradalmi házban laknak és Galabács falu, itt a cigány család feje a község pásztorja és lakhelyük a község pásztorháza.

Jogállásukat tekintve mindenütt zsellérek, ennek megfelelően kell adótfizetniük mind a házi, mind pedig a hadi kasszába. Az adó összegét summásan így határozzák meg: „fizetnek összeírás szerint”. A fizetség alól egyedül a balassagyarmati konvenciósök kivételak.

Fontos jegye a megtelepedésnek, az integrálódásnak az öltözködésük milyensége.

Sehol sem öltöznek cigány módra, úgy járnak, mint a helybeliek, Balassagyarmaton – ezt külön megjegyzi az összeíró – „ruházatuk tisztességes”.

Ami a foglalkozásukat illeti itt állnak legközelebb a letelepedettek foglalkozásához. A muzsikuskok szerződésesek, hivatásszerűen űzik mesterségüket. Kovácsmesterséget mindössze hét településen űznek cigányok, a többi fatuban, szám szerint 38-ban különféle munkákat végeznek, ami magába foglalja a mezőgazdasági alkalmi munkától a vályog- és téglavetéstől a kötélverésig és teknővájásig mindent.

Lényegében ezen foglalkozásoknak nyersanyaga és a munkavégzés helye helyben van. Ezek a nem minden esetben mesterségnek nevezhető tevékenységek minden évben megismétlődnek anélkül, hogy a cigány közösségeknek helyet kellene változtatni. Mint letelepedettek, a települések bíráinak vannak alávetve, lóval nem kereskednek, egyetlen helység egy családja táplálkozik időnként elhullott állatok húsával, a többi nem.

Losonci járás:³⁴

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	52	20	41	39	80	57	52	109	189	39
1776	53	25	56	53	109	74	56	130	239	53
1777	53	27	58	53	111	86	60	146	257	53

A vizsgált időszakban a cigánylakosság létszáma a megye összes cigánylakosságához viszonyítva a legkevesebb, 17%, 17%, illetve 14%. Kevesebb számszerűtlen jelenlétük talán azzal is magyarázható, hogy ezen járás falvainak többsége szlovák lakosságú, s a szlovákság maga is, mivel a földből megélni nem tud, a természet adta lehetőségeket kihasználva deszka-, zsendely- és kerékgyártással foglalkozik, és azt cseréli eleségének pótlására.³⁵ Így elképzelhető, hogy a cigányság megélhetése sokkal nehezebb ezen a területen, kézműves munkájára nem tartanak igényt, földművelésre pedig ha a cigányság hajlana is, a megye ezen része csak részben felel meg ennek, mert mint Mocsáry írja: „Ez nagyobb részint kősziklás, erdős, hegyek és mély völgyek között vagyon.”³⁶

Többek között ezzel is magyarázható, hogy a három év alatt a falvak mindössze 22, 35, 37%-a bír cigánylakossággal. Három települést kivéve: Losonctugár (4 család 17 fő), Turupolya (4 család, 18 fő), Vámosfalva (5 család, 18 fő), mindenütt csak egy-két család található.

Annak ellenére, hogy itt, Losoncon van adatunk Balassagyarmat mellett, hogy három cigány gyermek jár iskolába, hat fiúról tudjuk, hogy különböző településeken kovácsmesterséget tanul, egy fiú muzsikálás művészetét igyekszik elsajátítani, parasztokhoz is kiadtak több helyen cigány fiatalokat, mégis a települések többségénél a gyerekek „cigány módra nevelkednek”. Dús fantáziával kellene rendelkezni, ha konkrétan meg akarnánk állapítani, hogy mit jelent a cigány módon való nevelés, de azt hisszük, nem állunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a nagy szabadság egyenlő lehetett a szabadossággal, olyan normák, példák felszedésével, ami a közvetlen közösség egyetértésével sem találkozhatott. A máról holnapra való élés, az éhség

A forrás 15 cigánycsalád adatait tartalmazza név szerint, életkoruk megjelölésével. A 18 éven felüli férfiak száma 20, a nőké 17 fő, a gyermekek száma 40, 23 fiú, 13 leány, összlétszámuk 77 fő. A lajstromba vettek nyilatkoztak, kinek a fennhatósága alá akarnak kerülni, melyik földesúr jobbágyai lesznek, mert eddig a cigányok csak a megyének voltak alávetve. A tizenöt család közül kettő Gyürky István nagyságos úrnak akarja magát örökjogon¹⁸ alávetni, s Losonc mezővárosában szeretnének letelepedni. Egy család Losonec Istvánnét nevezi földesúrnak, és Jelsőre költözik. Ugyancsak két család választotta magának földesúrnak Szilassy Pált. Egyikük Rap faluban, másikuk Losonctól távol kiván letelepülni. Panyidaróca Darvas János telepit egy családot, Darvas József pedig Pilis faluba kettőt. Sas Pál poltári birtokára kerül 3 cigánycsalád, Radványi Ferenc pedig Kiskürtöstre telepit két családot, Gellén Gábor pedig Ragyolara egyet. Egy családnak a megye marad ura.¹⁸

A telepitő földesurak köznemesek. Köztük találjuk a protestáns Gyürky család képviselőit is, kik a későbbiekben a megye leggazdagabb köznemesesivé válnak. A források szerint a felsorolt köznemesek voltak az első telepitők, kik cigánycsaládokat telepitettek birtokaikra. Ez az első megfogható időpont, mely bizonyítja Nógrád megye azon szándékát, hogy letelepítse a cigányokat. A földesurak telepitési szándékát több forrás bizonyítja a 18. század közepén. A telepitők között megjelennek az uradalmak.

Az 1750-es évek elején a Gácsai uradalom 13 falvában Berki György fővajda vezetésével 25 felnőtt cigány férfit írnak össze, kettőnél gyermeket is említenek. Feltételezhető, hogy a jelzett számmal ellentétben létszámuk legalább a duplája. Nem valószínű, hogy csak férfiakat telepitettek.

Ugyancsak telepit gróf Forgách József a szécsényi uradalomba. Az uradalom 15 falujába Rácz Ádám vajda népét próbálja letelepíteni; mintegy 28 felnőtt férfit. Feltételezhetjük, hogy feleségekkel együtt, mint a füleki uradalom uránál, Eszterházy Imrénél, akinél Fülek mezővárosában 4 felnőtt férfit, kilenc falvában pedig 13 felnőtt férfit írtak össze. Sőt Eszterházy Imre püspök tisztartója korábban Koháry András cigányainak egy részét is a maga fennhatósága alá téríti „jobbágyi” minőségben, s hogy ez a precedens meg ne ismétlődjön, Kovács János Koháry András provisorja sietve kinyilatkoztatja 1752. okt. 24-én kelt levelében, hogy Oláh Ferenc fővajda, lakik Fülepüspökiben, Berki Mihály alvajda füleki lakos, és Oláh Ferenc cigánybíró, lakik Gömör vármegyében, Sid faluban, fennhatósága, vezetése alatt lévő 15 felnőtt férfi, valószínű, ők is családostul továbbra is Koháry András cigányainak nyilváníttja.¹⁹

A fentebb rajzolt képet csak annyiban igaz, hogy mikor az összeírás történt, valóban ott voltak. Igazolásul két forrást említenénk, melyeknek keletkezése között 14 év van.

Az első forrás 1738-ban keletkezett, témája – királyi parancsra a megye meg akarja szüntetni a losonci vajda felügyelete alatt lévő cigányság vándorlását. Kétségbeesetten panaszolják az alispánnak a szolgabírói által tolmácsolott királyi parancsot. „... Ha öfelsége parancsolatjának eleget kell tennünk, jaj (!) oda vagyunk. De hiszszük, hogy ő felsége parancsolatait a tekintetes vármegye irántunk ezt következendőkben megnyihetheti.” Kéri az alispánt, hogy „mi életünk (megélhetésünk) keresésével az Ipoly mellett szabadon járassunk . . . , mert másként bizony éhen halunk meg.” A mintegy 17 „sátoralja” cigány vajdája kérésének jogosságát azzal indokolja, hogy: „... és losonci vajda már 30 esztendeje miolta losonci vajda vagyok ezen tekintetes vármegyében, senkinek kárt nem tettünk.”²⁰

A megszilárduló földesúri hatalmat példázza a másik forrás, melyben Forgách Zsigmond és János grófok birtokán falvanként és névszerint felsorolt cigány férfiak mellett ott vannak azok nevei is, akik máshová vándoroltak el, és alatta az utasítás:

„Ezek is penig midőn visszajönnek, mind lehet lakóhelyére rendelni.”²¹ A telepítések során egyre több faluba került általában egy, ritkán két-három cigány család. Hogy a falubeliek hogy fogadták őket, arról közvetlen adataink nincsenek. Visszaemlékezések szerint általános nézet, hogy a magyar paraszt lenézte a cigányt restségéért, piszkosságáért. Ebben volt valami kornak megfelelő rangsorolás is. Az ugyancsak lenézett, sokszor becsmérő jelzőkkel emlegetett pórnép időnként a nálánál magasabb polcon lévő gőgjét átvéve, vélt felsőbbrendűségét érvényesíthette a társadalom periferéáján lévő cigánysággal szemben. Az is tény, hogy relytélyes, mágiikus erőt is tulajdonítottak a cigányoknak (vajakosság, varázslat), amiért félték is tőlük. Általában nem sok vizet zavart ez a pár család, amelyik sátrakban, később putrikban megbújva, a falu szélén meghúzódott.

A birtokos nemesség telepítés révén ingyen munkaerőhöz jutott, kik válykot vertek, téglát égettek, ha kellett, kovácsoltak szöveget, ácskapcsokat, teknőt készítettek, s sok egyéb olyan munkát elvégeztek, amit a céhbeli mesterek vagy el sem vállaltak volna, vagy egyáltalán hiányukat kellett pótolni.

A cigányság sorában változást, szemléletben és módszerben egyaránt a felvilágosodás hozott, melynek képviselői nálunk Mária Terézia és II. József.

A CIGÁNYSÁG VÉGLEGES LETELEPÍTÉSÉRE TETT KÍSÉRLETEK A 18. SZ. MÁSODIK FELÉBEN

Általános rendelkezések:

A 18. század Európájában stabilizálódott a politikai helyzet. Az abszolutista uralkodók minden alattvalójukat kormányozni akarják. Így válik államérdekké a cigányság integrálása, gazdasági, kulturális felemelése. A felvilágosodás kora az emberi méltóság újrafelfedezéséé. A politikai érvek mellett erkölcsiek is sorakoznak: a cigányok jogainak elismerését, gazdasági, társadalmi jogaiknak megteremtését követelték. A feladat sokrétű volt, fel kellett számolni a hátrányos megkülönböztetést, biztosítani kellett a gazdasági és polgári tevékenységek különféle mozzanatait. (Földhöz juttatás, céhekbe való bejutás stb.). Európa államai más és más módon igyekeznek ezt a nem kis feladatot megoldani. Spanyolországban pl. megtiltják a cigány név használatát, mindazoknál, akik lemondanak a cigány nyelv használatáról. Az ilyenek minden foglalkozási és hivatali korlátozás alól mentesek. Poroszországban és Oroszországban földet osztanak a cigányoknak, így próbálják őket letelepíteni.

A legnagyobb és legátfogóbb munkát azonban Mária Terézia és II. József végezték.²²

Mária Terézia 1758. április 6-án intimátumot intéz a megyékhez, melyben – mint elődei – hitet tesz a cigányság letelepítése mellett, s megerősíti a birtokos nemesség azon jogát, hogy birtokain „... az állandó lakhely nélkül bolyongó, és ide-oda osonva ismételt kihágásokkal vétkező” cigányokat birtokaikon letelepíthessék.

Felszólítja a megyéket, hogy azokról a cigányokról: „... akik jobb útra tértek . . . (s) meg akarnak maradni az ország határain belül” készítenek összeírásokat. Az uralkodó emellett államilag is megpróbál telepítéseket tenni a Bánátban 1761 és 1763 között, de a cigányság továbbáll.²³ (A sikertelenség részben magyarázható azzal is, hogy a már megtelepedni hajlamos, több évszázada itt élő cigányság utánpótlásaként megjelennek a vándorló életet folytató oláh-cigányok, akiknek helyhez kötése még a 20. században sem sikerült teljesen.)

rád vára, 1682-ben pedig a törökkel szövetséges Thököly csapatai veszik be Füleket, ahol a török Thökölynek felkínálja a magyar koronát. A következő évben a lengyelek az Ipoly-völgyén át térnek haza, ostrommal visszavéve Szécsény várát.¹⁰

A vázolt 10 évben tatár, török, szövetséges hadak a megye déli részét vagy elpusztítják, vagy kiűrik, amiről egy a korabeli forrás így emlékezik meg: „1683. esztendőben a midőn tudniillik Bécs alá ment a pogányság, mindjárt akkor kezdett pusztulni a Cserhátton lakos szegénység . . . Bécs alól a pogányság ismét alá nyomakodván, azután a lengyel (Sobieski lengyel király hada) aki meg-meg maradtott volna is ezen Szirák, Bér, Buják falva, Ecseg, Cséese, Szöllös, Bárkány, Verebély nevű faluk lakosainak (azokat) marhájjokkal együtt elhajtották. Úgy ismét az midőn a kereszténység (1686) Budát megszállotta volna, annak alkalmatosságával itt Hatvannál felküldvén táborba a pogányság fel-alá járván zsákmányra - a jobbágyi templomot is feltörte - Ezekre nézve az emberek is másfél esztendő forgása alatt egyszer is máskor is elszéledtenek.”¹¹

A megyében uralkodó állapot enyhén szólva zűrzavaros. Hol a hadak elől kell menekülni, hol pedig az elszélesztett „a Nógrád vármegyei szegénységet pusztító . . . hadak kóborló csapatát kell megregulálni.”¹²

Pontosan nem tudni, hogy - a minden bizonnyal Nógrádban itt élő, vagy ittlévő - cigányság milyen magatartást tanúsított az említett események idején, de, hogy a megye szimpátiáját nem vívta ki, azt bizonyítja egy 1679-ben keltezett megyei rendelet. A rendelet 4 sora az alábbiakat tartalmazza: „A cigányok istentelen népét - amint az megye menes és mágnás urainak egyhangú állásfoglalása alapján elrendeltek - bárki a megye területén szabadon, minden könyörület nélkül elfoghatja, holmijától megfoszthatja és üldözheti.”¹³

Ennek a statútumnak melyet a megye - keménységét bizonyítandó - megküldött Pest megyének is - több folytatása volt, amelyek azonban - bár szavakban még mindig kemények - nyitva hagyják a letelepedés lehetőségét. Gondoljunk csak a fentebb leírtakra: A megye több tucatnyi helysége, települése üres. Szükség van az új munkásközre, s hátha (?) sikerül jobbágy sorba kényszeríteni azt a feltehetően pár száz lelket számláló népesoprotot, akik róják a megye útjait, vagy igyekeznek meghúzódni, főleg melegebb időben, annak eldugottabb részein. Ezeket figyelembe véve értelmezhetjük az újabb - bár nem előzmény nélküli - statútumot 1691-ből. A rendelet tulajdonképpen egy korábbi években hozott határozat módosítása, mint írják: „A vármegye szabályrendeletét, melyet az előző években hoztak a cigányok összeírása tárgyában bizonyos okokra való tekintettel itt és most módosítottak . . . a vármegye jóakarátának tartamára (amíg tetszik).” Vagyis lefordítva a törvény szavait, ha az alábbi feltételeket teljesítik, de csak addig, míg azt meg is tartják; a cigányok maradhatnak a megyében:

- Csak engedéllyel tartózkodhatnak, illetve telepedhetnek le valakinek a birtokán. Azt nem hagyhatják el. Egyik településről, helyről a másikra csak úti-passzussal mehetnek.
- A vajdának alávetettetket, a vajda köteles név szerint jelenteni a szolgabírónak vagy alispánnak, akiknek pedig nincs vajdájuk, egyénileg kötelesek összeírni magukat.
- Ha a cigányok egyénileg, vagy csapatosan kárt tesznek, a kártevőket a megye alispánja bárki birtokán felkutathatja, - a földesúri jogok tiszteletben tartásával - és azokat kártérítésre kötelezheti.¹⁴

Ezeket a mai embernek szigorúnak tűnő rendeleteket részben már 1514 után meghozza a magyar nemesség a jobbágyok ellen, amikor röghöz igyekszik kötni őket,

de az útipasszus kötelező volta is súlytotta a magyar jobbágyságot. A rendelet új elemei, hogy a nemességnek lehetőséget ad új munkaerő letelepítésére, a cigányságnak pedig szabad utat a jobbágysorba való felemelkedéshez. Csak az a kérdés, akart-e a cigányság egy viszonylag szabad, de bizonytalan életmódot egy biztosabb, de kötöttséggel megtöltött életmóddal felelelni? Volt-e hajlandóságuk a jobbágyfalvak állandó lakóivá lenni, földműveléssel foglalkozni, vagy falu lakóként a társadalmi munkamegosztás valamelyik lépcsőjén egzisztenciát, megélhetést teremteni? És végül volt-e a hatalom annyira erős, hogy akaratát érvényesíteni tudta? A század elejét véve figyelembe választunk egyértelműen nem.

Eszerint a 18. század első évtizede háborúval telik el, majd a békésebb időszakokban is még évtizedekig a hatalom azzal küszködik, hogy a népesebb megyékből földművelő jobbágyokat telepítsen az elpusztult, vagy gyérén lakott községekbe, és megakadályozza az oda- vagy visszatelepültek elvándorlását. Csak egy 1720-ban kiadott szökött jobbágynévsor többszáz innen elment jobbágynevet tartalmaz, akik Borsodtól Békés megyéig, Pesttől a Jászságig igyekeznek új és jobb életet teremteni maguknak, vállalva a szökés nehézségeit, gyötrelmeit.¹⁵

A vázolt események azt hiszem részben megvilágosítják, vagy legalábbis érthetőbbé teszik a hatalom – a király – rendeleteit, melyek közül először meg kell említenünk I. Józsefet, 1710-ben kiadott rendeletében sáncmunkával, illetve fél évig terjedhető nevelő intézeti elzárással fenyeget meg minden kocsmáros, fogadóst, vendéglőst, akik kóbor cigányoknak szállást ad.¹⁶

A vándorló cigányok sokszor menedéket nyújtanak törvényen kívüli személyeknek, vagy azokat hírekkel látják el. Ezek a személyek nem mindenkor bűnözők, csak egyszerűen olyanok, akik a hatalommal önhibájukon kívül kerülnek ellentétbe. Ezeknek a személyeknek meglétét ismeri el 1724-ben III. Károly utasítása alapján kiadott helytartótanácsi rendelet, amely többek között így indokolja a rendelet kiadásának okát: „Ezen üldözött cigányok és a hozzájuk csatlakozó másfajta emberek mivel összeírva nem voltak . . . , ezért főbenjáró bűnnel terhelt is elmenekültek, és soha megtalálhatók nem voltak”, és ezek a főbenjáró bűnnel terhelték „. . . odáig merészkedtek, hogy a menekült cigánysággal közösséget vállaltak, nekik az üldözés tervezetéről előre biznyságul szolgáltak, s nem csupán befogadni, elrejtteni, de nekik táplálékot, ravaszul védelmi eszközöket nyújtani is bátorkodtak.” Többek között ezért – hangzik a rendelet: „. . . ő királyi fölsége . . . az említett veszedelmes emberek csordáját (!) . . . üldözni és minden lehetséges módon kiirtani, és kiküszöbölni és elégséges intézkedésekkel úgy a köz mint a magánosok biztonságáról minden legjobb módon gondoskodni tartozik.” Ezen kemény sorokat előrebocsájtva a helytartótanács „komolyan, erősen és igazán” az alábbiakat rendeli el: Azokat a cigányokat, kik nem hágták át a rendet, a földesurak befogadhatják, de „fogják maradandóan a birtokon”. Három hónap alatt minden cigányt össze kell írni, akik az összeírásnak „fegyverrel vagy csak hittel is ellenállnak” azt büntetlenül öljék meg. A bűnösnek találatott 16 éven felülieket számbavétel után le kell fejezni. Az asszonyokat először meg kell bélyegezni, ha másodszor is a törvény kezére kerülnek, őket is le kell fejezni. És végül „azon kóbor cigányok és társaik: mindkét nembeli velük tartók – akik három hónap határidőn belül – észhez térnek, azon csavargó henyélest, és azon közveszélyes életmódot – úgy is mint sok bűnöknek okát elhagyják, és készségesek volnának a munkálkodásra és a dologra – írassák össze magukat a hatósággal.”¹⁷

Minden bizonnyal ezen intézkedés következtében született meg, és csak a losonci járásból maradt meg az az összeírás, mely először számszerűleg felmérhető adatokat tartalmaz a cigányságról. Az összeírást 1725-ben készítette Darvas János szolgabíró.

nem mindig tisztelte a másét, ami sok cigány közösségnek teljesen érthetetlen volt, mert náluk a hiányos ruhadarabokat leszámítva minden közösnek számított.³⁷

A megye többi részén lakó cigányokhoz viszonyítva, elesettségüket bizonyítja lakásviszonyaik is. Tíz faluban laknak házban, két településen a falu házában. Két helyen a „házacska” kifejezés szerepel, a többi településen pedig kunyhóban, sátorban élnek. Így már jobban érthető, hogy mindössze hét település cigány lakói viselik a település öltözetét, tizenhárom településen „cigány módra”, „kopott”, „rongyos” az öltözetük. Ennek megfelelően alakul foglalkozásuk is. Három helységben jegyeznek fel az összeírók a foglalkozási rovásban „kovács és koldul” mesterséget, négy helységben „koldulnak”, és e mellett muzsikálnak, nagy a valószínűsége, hogy muzsikálva koldulnak. Mindössze négy helyen keresik kovácsolással a mindennapit. A többi hely cigány lakói „különféle munkát” végeznek, eközött megtalálható a paraszti munka, alkalmi munka stb.

Ők is mindnyájan a községek biráinak tartoznak felelősséggel, lóval, lóeladással és cserével nem foglalkoznak, nyolc helyen sem a hadi kasszába sem a honi kasszába nem fizetnek. Arra a kérdésre, hogy táplálkoznak-e elhullott állatok húzával, a losonci járásban mindössze öt községben felelnek nemmel. „Néha”, „szükség szerint”, fogyasztanak elhullott állat húsból hat község cigánylakói, és állandóan élnek döghússal kilenc község cigánylakói. A legmostohább helyzetük itt van a cigányoknak.³⁸

Szécsényi járás:³⁹

„Valamint a többi Járások, úgy ezen Járás is bővelkedik hegyekkel, azzal a különbséggel, hogy szép elterjedt térségci is vannak.”⁴⁰ A mezőgazdasági művelésre a megyének ez a legalkalmasabb területe. Legmagasabb pontja alig 500 m, a viszonylag szabdalt, de nem magas területn 72 falu van. Ebben a 72 községben, illetve a 72 község közül némelyekben a következőképpen alakult a cigánylakosság száma.

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	72	34	51	49	100	81	67	148	248	48
1776	72	51	87	91	178	114	115	229	407	92
1777	72	58	179	194	373	224	231	455	829	194

1775-ben a járás településeinek alig a felében, két év múlva már 80%-ában vannak cigány családok. A családok száma 48-ról 194-re emelkedik – több mint négyszeres növekedés – ezt a növekedést az összlétszám is közel arányosan követi (3,31-szeres növekedés). Nem kis gondot okoz a hirtelen létszámnövekedés, mert a füleki járás 12 fős fogyása nem magyarázhatja meg a szécsényi járás nagyfokú növekedését. A magyarázatra csak két eset lehetséges. A korábbi összeírók elől kitértek a cigányok, ami főleg nyáridőben könnyen lehetséges. A másik lehetőség, hogy más megyéből érkeztek növelték meg a létszámot. Bár mindkettő tartalmaz igazságot, véleményünk szerint az előbbi közelebb áll a megoldáshoz, tudniillik, ekkorra sikerült összeírni teljesen a cigányságot. Természetesen emellett nem elhanyagolható a már korábban említett hirtokos nemesség telepítési tevékenysége sem.

A szécsényi járás a megye eleségtára. A földművelő lakosság mindenütt, még a

kis falvakban is el tudott tartani, illetve a megélhetést tudta biztosítani 1-3 cigány-családnak, akiknek a munkájára szükségük volt a parasztoknak.

Az igényeknek megfelelően a cigány fiatalok egy része - 10-16 évesek kovács mesterséget tanulnak. Többek között: Bágyon, Endrefalva, Nógrádszakál, Szarvasgede, Magyargéc, Nógrádmegyer. A többiek a falusiak módjára neveltetnek, bár 15 faluban fellelhető még itt is egy-két család, akik cigány módon nevelik gyermekeiket. Arra is találunk példát, hogy a 10 éven felüli gyermekek béresnek szegődnek el a paraszti gazdaságokba (Kishartyán, Sóshartyán), vagy éppen állatot őriznek (Karancs-ság). A letelepedés előrehaladottságát mutatja, hogy minden család házban él, bár soron kívül „a falu mellett kialakulóban lévő cigánytelepeken”. Jogállásukat tekintve: három település 1-1 családját kivéve zsellérek, három helyen: Csécsén, Szécsényben, Szirákon két család 1/8, egy család pedig fél telken földműveléssel foglalkozik. Ez a földművelés legalábbis az összeírt három évben folyamatos. Birtokunkban van egy lótartási kérelem, amelyben a megye tanúsítja, idézzük: „Tudára adatik, akinek illik, hogy ezen Szirághy (Szirákfalusi) Oláh Ádám nevű új magyarnak mivel hogy fél házhelyet tartja . . . ezért magától a Tekintetes Szolga Bíró Úrtól nekie meg van engedve lovat tartani. Kérettetik tehát minden Város és Falusi Bírák, hogy ezen új magyarnak ha vásár(ra) vagy más helyekre lovon találma menni semmi bántódása ne legyen.”⁴¹

A járásban űzött foglalkozások közül legelterjedtebb a kovács mesterség, mintegy 28 faluban gyakorolják a felnőtt férfiak. Segéd munkásként kőművesek mellett dolgoznak pl. Etesen, Kishartyánban, Ludányban és Nógrádszakálban. Hegedülésből, tehát zenélésből mindössze a szécsényi cigányok keresik a kenyerüket. Nem véletlen hogy csak itt, hisz ez a járás egyetlen mezővárosa, amely igényt tart a cigányok szórakoztató tevékenységére. Ruházatuk, öltözködésük még elég vegyes, 15 településen kifejezetten cigány módon öltözködnek. Sokkal jobb a helyzet a táplálkozás területén, elhullott állatok tetemével mindössze négy faluban táplálkoznak rendszeresen, kettőben pedig néha.⁴²

A cigány közösségek egyetlen államban sem önként telepedtek le. Vándorlásuk összefügg azzal a foglalkozással, amihez értettek, a vasmezmunkálással. Egyszerű szerszámokkal, faluról-falura vándorolva végezték munkájukat, vándorlásaik során tapasztalhatják, hogy „azokra a szakmákra melyekhez értettek, a letelepedett paraszti közösségek tagjainak igenis szükségük volt. A cigányok megélhetésüket biztosítottak láthatták, ha vállalták a faluról-falura való költözést, új meg új települések lakóinak kiszolgálását munkájuk termékeivel.”⁴³ A helyhezkötésnek a középkor végén is a földművelés volt az egyik feltétele. A másik pedig, hogy a közösségek szilárd épületekben lakjanak. Amint láttuk, a földművelésre a megye sem tudta rákényszeríteni a cigányságot, maradt tehát a szilárd épületekbe való letelepítés lehetősége. A megyei nemesség valószínű önként vállalt telepítést gyorsítja meg azok az intézkedések, amelyek a megyéket kötelezik arra, hogy a vándorló cigányokat állandó épületekbe helyezték el, kezdve ezt először a gyerekeken. Egy 1784. szeptember 24-én kelt helytartótanácsi rendelet arról tudósít, hogy Nógrád vármegye a fentebb említett időpontig 639 gyermeket költöztetett szilárd épületbe, mindössze 19 gyermek lakik csak sátrakban, kunyhókban (gazula).

A 29 gyermek szülei kovács mesterséget folytattak, és hogy őket is kényszerítsék a letelepedésre, elrendeli a helytartótanács, hogy a kovácsok mindaddig nem gyakorolhatják mesterségüket, míg gyermekeikkel együtt le nem telepsznek. A helytartótanács optimizmusát bizonyítja az a tény, hogy a megyének az intézkedések végrehajtására két hetet ad. A vármegye, ill. a szolgabírói buzgóság méltó példájának

állítják a többi elé Pelargus Györgyöt, ki a füleki járásban feladatát minden hiány nélkül elvégezte.”⁴⁰

Amint eddig láttuk, egyéni kezdeményezések, helytartótanácsi, királyi leiratok, bármilyen jóindulattal kezelték is a cigányság letelepedési kérdését, nem minden esetben érték el céljukat. Bizonyosodott, hogy ellenükre – pl. a gyermekek neveltetése más szülőknél – a legnagyobb jóindulattal sem lehet tartós eredményt elérni. Nem állíthatjuk bizonyossággal, hogy a nógrádi cigányság a 18. sz. második felében teljesen helyhez kötött lett volna, hisz voltak olyan foglalkozások például a szegkővác mellett a vándorköszörüs, aki még a 20. században is csak a családját tarthatta egy helyen, de a családfőnek faluról-falura járva kellett kenyerét keresnie. A cigányközösségek jellemzője volt az is, hogy ők saját maguk részére sohasem termeltek. Termelői tevékenységük mindég a cigány közösségen kívüliek számára jelenthetett használható árut, mert nem valószínű, hogy a szőget, teknőt, fakanalat a közösség a közösség számára készítette. A cigányközösség részére a fogyasztó mindig a nem cigány, a paraszt. A nem cigány lakosságtól elkülönülő csoportok megélhetését mindig is a nem cigány népesség biztosította cserébe a cigányok ilyen vagy olyan tevékenységéért.⁴⁵

A cigányság földművelővé sohasem vált. Földdel való ellátásuk nehéz lett volna egy olyan megyében, ahol az évszázadok folyamán a földművelő lakosságnak sem jutott elég. A cigányság számára maradt tehát a közösség teherbírásán alapuló periférikus munka, illetve tevékenységek elvégzése, amelyre, vagy amelyekre a paraszti közösségeknek időlegesen, vagy huzamosan szükségük volt. Más oldalról az a tény, hogy az ócskavasból öreg szerszámból, láncokat, kapesokat, fűrókat szőgeket és más eszközöket tudtak készíteni, értettek a lovak patkolásához és gyógyításához, hasznossá tette őket a földesúri gazdaságokban is, feltehetően a cigányság is megtalálva számítását.

Szólnunk kell arról az összehasonlítási lehetőségről, amire az 1782–85 között készült első magyarországi népszámlálás adatai adnak alkalmat. Milyen volt számarányuk a nem cigány lakossághoz viszonyítva. A cigányság megyei szinten való nemek és korszerinti megoszlását az alábbi táblázatban közöljük:

Év	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	278	245	523	353	263	616	1139	242
1776	354	325	679	421	319	740	1419	325
1777	453	329	882	551	440	991	1873	427

A férfiak és a nők aránya 1775-ben 57–43%; 1776-ban 52–48%; 1777-ben 51–49%. Három év átlagában 52–48%. Mindvégig férfi többlet mutatkozik, akárcsak a népszámlálás megyei összesítő adataiban: 74 669 férfi, 72 301 nő – 50,8–49,2%. Valószínűnek vehetjük, hogy a férfítöbbség okaként a szülő nők gyakori halálózását okolhatjuk.

Bár már kis korban is jellemző ez az arányeltolódás. 1775-ben 57–43%, 1776-ban 56,9–43,1%, 1777-ben 55–45%. Három év átlagában 56–44%. A cigány lakosság az összlakosság 0,77%-át teszi ki 1775-ben, 1776-ban 0,96%, 1777-ben 1,2%.⁴⁶ Ez a számarány 1980-ra közel 10%.

A cigánylakosság állami adóztatásáról már fentebb szoltunk. Többségük jogállásuknak megfelelően – attól függően –, hogy házatlan, vagy házas zsellérnek írják-e össze, vagy netalán jobbágnak, 50 dénártól 1 forint 50 dénárig fizetett az államnak a hadi kasszába adót és általában ugyanennyit a megyének a honi kasszába. Megyei szinten ez a tétel nem jelentős, az adatok pontos kitöltése hiányában csak megbecsülni tudjuk a fizetett összeget, ami kb. 100–250 forint között lehetett évenként. 1776-ban pl. 30 forint 20 krajcárt fizettek a füleki járásbeli cigányok.⁴⁷

Amit nem tudunk pontosan kiszámítani mennyi munkát, robotot végeztek telepítő földesuraiknak – a házas zsellér évi 12 nap, a házatlan zsellér pedig évi 6 nap kézirobottal tartozott földesurának. Ha fele-fele arányban vesszük a házas és házatlan zsellér jogállású cigánycsaládokat, akkor 1777-ben a 427 család 3800 gyalogrobotot teljesített.⁴⁸ Természetesen ez a robotkötelezettség a jobbágylakosságra is vonatkozott.

A 18. század második felének cigánysággal kapcsolatos rendelkezései vitathatatlán tartalmaztak pozitív elemeket és következményei sem voltak elhanyagolhatók. Legjelentősebb volt, hogy felhívta a cigányságra a figyelmet, s mivel központilag születtek ezek a rendelkezések, végrehajtásukat is központilag ellenőrizték, országosan egységesen elérhették hatásukat. A rendeleteket – míg ha annak voltak anti-humánus intézkedései is – áthatja a cigánysággal érzett felelősség, mint erkölcsileg, mint pedig gyakorlatilag. A törvények, a helytartótanácsi rendeletek hosszú időn át felszínen tartják a cigánykérdést. Többek között ennek is köszönhető, hogy országosan mintegy 40–50 ezer főre tehető azon cigányok száma, akik letelepedtek, s többekévé beilleszkedtek a falu társadalmába. A mivel ez sikerült egyes csoportoknak, sikerült a társadalom hasznos tagjaivá is válniuk. Valószínű, ezzel együtt nőtt elismerésük, s mivel munkájukra szükség volt, a falu elismerését, megbecsülését is kivíhatták maguknak. Amikor ezeket a megállapításokat tettük, csak a letelepedett cigányokra gondoltunk. Emellett számban ismeretlen nagyságrendben megjelentek a Balkánról bevándorló, szokásokban és kultúrájukban is egészen mást mutató oláh cigányok, akik ellen a megye egyre határozottabban hozza intézkedéseit.

1806-ban a vármegye a következő határozatokat hozza: A „mindenféle passus nélkül járó emberek – kik között különösen a Tzigányok legtöbb számmal találtattanak, az Helység Birái által szorgalmatos vigyázással kérdeztessenek meg, s a legközelebb lévő Nemes Vármegye Tisztihez utasíttassanak: a cigányok azon helyekről, melyen lakásokat tartják el menni éppen szabad legyen, hanem ha erre engedelmet mutatnának, hogy pedigen a henyeléstül is el vonattassanak amidőn valami közmunka elől adja magát, a helybeli Birák őket a dologra rendszerint fordítani fogják.”⁴⁹ A kényszerítő intézkedések – miszerint vásárt nem látogathatnak, lovat nem tarthatnak, illetve azzal nem kereskedhetnek, a 18–19. század fordulóján a múltté látszik lenni.

„Balassagyarmat mezőváros tanácsa 1810-ben a „Szent György havi” (április) baromvásáron Rátz Ádám szécsényi új magyartól a város részére 200 forintokon vett lovat.” A városiak bizalmának hiányát mutatja a megállapodás, hogy mintegy 1 hónapig nem fizetik ki a ló árát, míg ameddig a ló esetleges rejtett hibáira fény derül.⁵⁰ A város máskor is igénybe veszi a cigány lókupec szolgáltatásait. 1822-ben pl. – nem tudni kitől –, de a vásáron hibás lovat adnak el a szécsényi új magyaroknak 70 forintért.⁵¹

Egyes birtokos nemesek is igényt tartanak a lókupeczek szakértelmére, lóvásárlási jártasságára, nem minden hátsó szándék nélkül. Példa erre a tereskei földbirtokos Fridetzky József és az ugyancsak tereskei Oláh Mihály újmagyar „lókereskedő”

esete. A tereskei földbirtokos megbizta a helybéli lókupecet, hogy egy pár öreg lovát a váci vásáron adja el. Oláh Mihály 140 forintra alkudja le a pár lovat, mire Friedtzky még 10 forintot ad a lókereskedőnek – így aláíratat vele egy 150 forintos kötelezvényt, hogy „Szent Erzsébet napig” a gyöngyösi vásáron vessz földesura számára lovat. Lovat venni Gyöngyösön sem sikerült, az ugyancsak ott lévő megbízó nem hajlandó a pénzt elfogadni, neki ló kell. A pénzt még meg is teldja 100 forinttal. Oláh Mihály próbálkozását már Losoncon teszi a „Judit napi vásáron.” Oláh Mihály meg is veszi a lovat, de a megbízó nem veszi át, mivel nem nyerte meg tetszését. Az újabb lóvásár Nagysallóban van, ahonnan egy pár feketével tér vissza lókereskedőnk, de most sem találja el megbízójának ízlését, akinél minden alku nélkül „három hétig ott van a pár ló”, de az egyik lovat, mint a panaszos levélben olvashatjuk – „Tekintetes Fridetzki József úr a Lovat Béressei által hozzám vissza küldötte, akik is az istállómról letörvén a lakatot, erővel a pej Lovat (ennek árát 400 forintra tartotta az eladó) elvitték s a feketét nálam hagyták”.

A történetnek nincs vége. Mintegy 345 forint kárért tesz panaszt a panaszos az alispánnak. A végzés eredményeként 100 forint elégtételt kap. Oláh Mihály és egy határozatot: „a ló kereskedéstől egyáltalában tiltattasson el.”⁵²

Rátz Ádám szécsényi „adózó” lókereskedő – bár neki is meggyűlik a baja egy Hont megyéből való urasággal – aki nála hitelben vásárolt lovat – azt panaszolja, hogy a nagyoroszi vásáron a nála lévő lovat oktanul vélték lopottnak.” Ezt a félreértést „Szécsény Városának Hadnagya és Tanácsa” által kiállított igazolás megeafolja, de a Balassagyarmaton ráért 24 botütést levenni róla nem tudják.⁵³

A gyakori vásárlátogatásról árulkodnak azok a városi jegyzőkönyvi lapok, melyeken tulajdon elleni vétségek vannak felsorolva. 1810. pünkösd hava 10-én tartott balassagyarmati vásáron öt magáról megféledekett tolvajt büntetnek meg 30 korbácesapással és 30 pálcaütéssel. A megbüntetettek közül 3 nő, közülük kettő cigány, és két férfi, mindketten cigányok. Bűnük zsebtolvajlás és kalaplopás.⁵⁴

1811-ben (Szent András hava 1. napja) egy magyar férfi kap 12 botot eszmalopásért, és 12 korbácsra ítétek egy cigány nőt egy abrosz eltulajdonításáért, de az „terhesnek mutatta magát”, megvizsgálása után pedig „kisülvén – ötöt nem terhesnek lenni (!) Tsalfaságért és lopásért” halmazati büntetésként a 12 korbácsot 18-ra emelik fel.⁵⁵

De van más megyéből ide vásárba jövő, bandákba tömörülő társaság is, ki módszerezen – nem megtévedésből lopnak. 1809-ben egy Hevesből idejött tolvajbandát lepleznek le, s kísérnek a városházára, ahol „a tolvajok neveik tetteik, s büntetéseik fejjegyeztetett.”⁵⁶

Természetesen ezzel a példafelsorolással egyáltalán nem azt akartuk sugallni, hogy a cigány lopott. Minden nemzetnek, néprétegnek vannak olyan elemei – akik a nem mindig veszélytelen – de könnyebb útját akarják választani a megélhetésnek, nem az éhség, a szükség vitte rá a felsoroltakat a lopásra, hanem a haszonszerzés.

A lopások különben is a városokban annyira elharapódtak, hogy a mezőváros külön intézkedést fogatosít az éjszakai besurranók ellen, mikor kimondja: „dobszó által közhírré adasson, hogy az esti harangozás után, amely nyári időben 10 órakor, téli időben 9 órakor adatni fog, az utcán lámpás nélkül járni senki sem merészljen.”⁵⁷

A megye pedig 1816-ban hozza meg tiltó rendelkezését a csavargó oláh cigányok ellen, akik „a Megyebeli Helységekben való meglepedésük köztapasztalás szerint alkalmatosságot nyújtván a sok lopásokra, ... a Szolga Bírák az illető helységbeli előljáróknak szorosán hagyják meg, hogy az ide, s tova Csavargó Cigányokat a’

Helységükből igazítsák ki, . . . a csavargó népnek a Helységekben menedék helyet ne adjanak.⁵⁷

A rendelet különbséget tesz a letelepedett és az újonnan jövő oláh cigányok között.⁵⁸

A nógrádi cigányság a reformkorban

Mocsáry 1826-ban megjelent munkájában „Azon híjjánosságok és fogvatkozások mellyeknek orvoslása szükséges” utószószerű fejezetében a 23. pontban így ír a cigányokról: „A Tzigányok most is abban az állapotban vannak a’ melyben ez előtt több századokkal voltak. Musika, kovácsolás, vagy lovakkal való eszre a férfiak foglalatossága; Az asszonyok pedig fazékkal járván házról, házra, férjeik és gyermekeik számára nyerekednek, és így ezek is készből skarnak élni. Igaz, hogy Mária Terézia kegyes királynénk idejében széljel osztották azoknak gyermekeik, de nem folytatván ez tovább hasztalan adatott nekik az új Magyar nevezet, vissza estek a’ maradékban régi állapotukba. Miért nem szoríthatnának ezek, mint a’ közösség terhére élők, paraszti munkákra?”⁵⁹ Az elmarasztaló sorokból valószínű több jut a már többször említett vándor oláh cigányoknak, mint annak az egy-kétezer letelepedettnek, akik a falvak szélén kezdik kiépíteni a 19. század elején cigánytelepeiket. Mocsáry keserűen kérdi azt – ami egyben az előző század akaratának kudarcra is volt –, „Miért nem szoríthatnának ezek . . . paraszti munkára?” A beilleszkedést csak a földművelés eltanulása jelentette a kortárs számára. A megyei is foglalkozik a cigánykérdéssel. Ennek egyik érdekes dokumentuma az 1826. évi országgyűlés követ-utasítása. Az országgyűlési követeket az alábbi utasításokkal látják el: „A cigányoknak a Polgári Társaság hasznosabb tagjaivá leendő formálására nézve . . . ezen célt leginkább úgy lehetne elérni, hogy ezen emberek még gyermekkorukban valamely állandó Polgári Élet részére hasznos foglalatosságra formáltatnának. Ezen okon fogva a Követ Urak oda utasíttatnak, hogy midőn a nevelésről és a kisebb falusi iskolákról és tanítás módjáról lészen a tanácskozás, a Haza Rendejit, az Emberek miként lehető civilizatiója és már gyermekkorban erre leendő alkalmaztatásukra nézve figyelme-
sebbé tegyék.” Magában az elképzelés nagyon szép gondolat, de ehhez iskolák is kellett volna. A korabeli falvak iskolaállapotjáról így ír a szemtanú: „Igen sokat ólakhoz, kunyhókhoz hasonlíthatom. Roskadozó, rongyos szurtos külsejű . . . nyomorult iskolaházak.”⁶⁰

Miután a cigánygyermek felemelkedését célzó iskolai oktatásról szóltak, így folytatják a követi utasítást: „. . . a természetes szabadsággal sem a muzsikálásnak, sem a lóval való kereskedésnek egészében leendő eltiltása nem egyeztetethetvén meg . . .” (nem értenek vele egyet). S mi ez, ha nem a felvilágosodás eszméinek átültetése egy követi utasításba? A továbbiakban azonban „. . . a Polgári Hatalom által kemény fenytéssel . . .” fenyegetik meg az úgynevezett „. . . tsapatokban vándorolni szokott oláh cigányok(at), akik pedig tsak tsalással és tolvajsággal szerzik meg élelmeiket, ezen kóborlástól tellyességgel tiltassanak el.”⁶¹

Hasonló, de sokkal erélyesebb, hathatósabb intézkedéseket követel „Tolna vármegye Közönsége” a helytartótanáctól. A követelést a megye átirat formában megküldi többek között Nógrád vármegye törvényhatóságának is.

Az átirat első részében a kóborló (valószínű oláh cigányokról van szó) cigányok ártalmas tetteiről „esalás”, „orzás”, „rablás”, büntettekről szólva, a vármegye sürgeti: „. . . hogy e bajokon minél előbb és minél hathatósabban segitessék.”

A segítséget a helytartótanáctól várva a következő javaslatot teszik a vándor cigányok megrendszabályozására, amihez kéri más megyék hathatós segítségét is. Az országos szervek „valamely országos, és összpontosult közmunkát rendelni, és kijelölni méltóztassék, a' hová a hasonló Cigány Csapatokat az eddigig már biztosabb következzel utasíthatassanak a' Törvényhatóságok által, és ott felvigyázat alatt foglalataskodtatván, s így nemcsak élelmüket, önmagukat a' közösség minden további terhe nélkül munkával megszerezhessék, hanem dologhoz szoktattatván, de ott egyszerűs mind gyermekeikre is, és ezeknek oktatása, és nevelésére kívánatos figyelem fordítatván, majd Nálók is a sátorozó vándorlás vad ingerét csak hamar a telepedés és lakás szelidebb, nemesebb vágya nyomja el; az által pedig a polgáriasodás útján és segedelmével az eddig henye nyomorgott és veszedelmes kóborlókból munkás, tehető, hasznos föld és kézművesek válhassanak.”⁶² Eddig az idézet. És álljon itt mellette a helytartótanács ugyancsak a megyékhez küldött válasza: „Oly közös hely – hangzik a válasz – hol az állandó lakás nélkül szűkölködő, vagy Csapatonként kóborló cigányok hasznos foglalatosságokra fordíthatnának, vagy élelmüket a közösség terhe nélkül kereshetnék, mostanság az országban ki nem jellelhetvén”. Továbbiakban felszólítja a helytartótanács a megyéket = „hogya a cigányok is, úgymint más ország lakosai valami állandó s becsületes kereset mód követésére és tartós lakhelyek választására fogyanatosan szoríttassanak. Egyéb iránt pedig Tisztelt Uraságtok arra ügyeljenek, hogy kiknek szabadságukban van úti Leveleket kiadni, a Cigányok részére kiadandó úti Levelek iránt fennálló óvások szorosán tartassanak meg.”⁶³

A fentiekből láthatjuk, hogy a szórványosan fellelhető és a reformkorban hozott intézkedések, cigányokkal kapcsolatos elképzelések közel sem olyan horderejűek, mint a 18. század második felének rendelkezései. Mire a korábban bejött cigányság már megtelepedettnek látszott, e népesoporttal kapcsolatosan újabb problémát, a román fejedelemségből idejövő oláh cigányság okozzák. A magyar cigányság élete, viselkedése kevésbé kívánczított jegyzőkönyvek lapjaira, hacsak nem központilag kellett őket összeírni.⁶⁴

A 19. század első felében keletkezett összeírások négy összetett kérdésre adnak választ:

1. A cigány férfinak és feleségének neve, életkora, gyermekeinek neve, életkora.
2. Hány esztendeje élnek a faluban?
3. Mivel foglalkoznak?
4. Milyen a magatartásuk, voltak-e büntetve?

Nézzük meg járasonként az összeírásokat.

*Kékkői járás:*⁶⁵

Kezdjük a számszerű adatokkal. A járásnak 46 településén élt cigány lakosság, a települések 67,6%-án.⁶⁶ A 46 településen élő 121 család 517 főt számlál.⁶⁷ Ebből 300 fő a 18 éven felüli, mindkét nembeli cigány lakosság. A férfiak száma 173, a nőké 127. Arányuk 58 : 42%. A gyermekek száma 217. A fentiekben olvashattunk „a semmittevő”, „a kóborló”, „a lopó”, „az orzó”, és még jó néhány elítélő jelzővel ellátott oláh cigányokról. Ennek ellenpólusaként ezzel egyidőben a kékkői járásban a letelepedett cigánylakosság férfi tagjai mintegy kilenc foglalkozási ágban tevékenykednek. Ipari jellegű foglalkozások: kovács, lakatos, kolompár (üstfoltozó), de ide sorolhatjuk a vályogvetőket, de a kosárfonókat is. A mezőgazdasági jellegű foglalkozások között van földműves, csósz, kapás, napszámos, lovas, marhapásztor. De ott találjuk őket a kereskedelemben is, mint lókupecsek, és természetesen a szórakoztató iparban is, mint muzsikusok. Ennek egyik furcsa válfaja a kovács-muzsikus.⁶⁸

A felsorolt foglalkozási ágakban számszerint a következő arányokban képviselik magukat: a kovácsok száma 38 fő (23,7%), a lakatosoké 9 fő (5,6%), a vályogvetőké 2 fő (1,6%), a kosárfonókat egy fő képviseli. A mezőgazdasági szakmákat foglalkozásonként nézve: földműveléssel foglalkozik egy fő Berkenyén, csösz két fő, mezőgazdasági napszámos egy fő, lovasz egy fő, marhapásztor 2 fő. Legnagyobb létszámmal a zenészek képviseltetik magukat: 86 fő (53,4%). Kupec egy fő van. Amit kihagytunk a felsorolásból a koldulással foglalkozók, és azok, akiknek neve mellett semilyen foglalkozás nincs megjelölve. 13-an vannak, a felnőtt férfi lakosság 7,5%-át teszik ki.⁶⁶ Ha összehasonlítjuk a különböző foglalkozások ágazatok szerinti megoszlását, akkor mint ahogy ma mondanánk, első helyen a szórakoztató ipar áll. Másodjára a céhen kívüli iparűzést említhetjük, és csak harmadjára a mezőgazdasággal való foglalkozást. A részben mezőgazdasággal foglalkozó falvak kevésbé, vagy egyáltalán nem voltak ellátva iparosokkal, mint azt Schneider Miklós egyik tanulmányában megírta.⁷⁰ Bár az ő adatai csak a Trianon utáni Nógrád megyére vonatkoznak, de tükrözik azokat az állapotokat, amelyek Nógrád megyét jellemezték a 19. sz. első felében.

E szerint a vizsgált 155 lakott helyből 44-ben egyáltalán nem élt iparos. Valószínű, ezek hiányát pótolják az „univerzális főművesek” – kovácsok, lakatosok –, akik az összeírásokban szerepelnek.

Eddig csak a férfiakról szoltunk. Ellentétben a közhiedelemmel, a cigánynők is dolgoztak. Az összeírás tanúsága szerint madzagkötéssel, meszelőkészítéssel, vagy mindkettővel egyszerre foglalkoztak. Ezen járásban meszelőkészítéssel foglalkozott 5 tizennyolc éven felüli nő, madzagkötéssel és meszelőkészítéssel 43 nő. Összességében megállapíthatjuk, hogy a 127 nő 33,8%-ának volt foglalkozása.

Az utánpótlás mindkét nem esetében folyamatosnak látszik. A lányok közül többen 8–12 éves koruktól tanulják anyjuk foglalkozását, ugyanígy a fiúk is, főleg a kovács és a zenész szakmákban. A helybenlakás, a letelepedés adatai nagyon jók. A vándorlás általában lelassult. A férfiak több mint 50%-a 20 éve, vagy annál hosszabb ideje lakik egyhelyben. Általában a nők – érthető okokból nem helybeliek – mint feleségek kerülnek a településekre. A kovácsok, muzsikuskok nagyrészt egyhelyben lakók, kevés köztük a vándor. Akik 10 évnél kevesebb ideje vannak egy helyben, azoknak a száma 28 (18%). Kifejezett vándort, csavargót e járásban nem találtak. A megélhetési viszonyok javulásával helyben lakókká váltak. Balassagyarmat muzsikusai közül a férfiak átlagban 25 éve helyben lakók, de a helyben születettek száma is 15 fő a 20 zenész közül. Egy-két helyen nyomon lehet követni a beszármazást is. Például Érsekvadkert mezővárosában lakók egy része Tereskéről, Dejtárról, Patakról, Magyaránándorból, Nógrádból és Nagyoroszból költöztek a településre. Az ideköltöztek többsége kovács, illetve kovács-muzsikus, a nők foglalkozása madzagkötő, kefekötő. De olyan kis településnek is megvan az állandó cigány lakossága, mint pl. Alsósáp. Az itt lakó három család felnőtt férfitagjai mind helybeli születésűek. Kettőnek a felesége származott ide.

A fentiekhez hasonlóan meglepő adatokat tartalmaznak a magatartásukra vonatkozó rovatok is. A 173 felnőtt férfiből mindössze 7 volt fenytve (4%). A nőknél mindössze 2 (1,5%). A büntetések mértéke nem komoly. Általában „a bíró házána!” történik a büntetés végrehajtása, mint pl. Berkenyén, ahol a helybeli pásztor büntetik meg. Hogy miért, annak okát nem közlik. Ugyanúgy nem közlik, mint a négy kovács és egy muzsikus esetében sem. A többi járásban általában verekedésért, káromkodásért kell a bíró házána! a „botot elszenvetni”. Valószínű, itt sem lehetett más az ok, mert a lopás vétkét minden esetben kiúrták, bármilyen kiesi is volt az.⁷¹

A losonci járás:

Az 54 helységéből 33-ban laknak cigányok (61%). Az 50 család összesen 220 főből áll, kik közül 150 a felnőtt, és a nők száma mindössze 58.⁷ A 18 éven aluli mindkét nembeliek száma 79.

A felnőtt lakosságnál legnépesebb a kovácsmesterség, 50 fő, kik közül 25-en muzsikálnak is. 3 lakatos.

A mezőgazdaságban pásztorként dolgozik 3 fő, 25-en pedig különféle munkákat végeznek. Alacsonyának tűnik a csak zenével foglalkozók száma, mindössze 24. Kupecot is csak kettőt írtak össze. A felnőtt férfiak közül mindössze háromnál nincs foglalkozás feltüntetve (2,5%), közülük egyik koldul.

Hányoznak olyan foglalkozások, mint a vályogvető, tégláégető. Valószínű, hogy a kő és a fa bősége mint építőanyag, teszi szükségletenné az ilyen foglalkozásúak létét. A faipart, a zsindegy- és deszkakészítést a helybeli szlovák lakosság is űzi, ezért erre sem specializálhatták magukat a cigányok. A nőknél sehol sem írnak össze foglalkozást.

Kevesébe ismert az inasok száma is. Mindössze három fiúról tudunk, kik közül kettő kovácsnak, egy zenésznek készül.

Az ebben a járásban lakó cigányság is a legjobb úton van a letelepedés felé. 48 felnőtt cigány helybeli születésű, 30 évnél több ideje lakik a faluban 10, a két évnél kevesebb ideje egy helyben lakók száma mindössze 22 (12,6%). A többi felnőtt a két megadott végpont közötti idő óta tartózkodik a településeken. Ezt az arányt még az sem rontja, hogy két felnőtt csavarog, de az ő magatartásuk is „jó”.

A régen helyben lakásnak vannak olyan hagyományai is, mint pl. Vámosfalván, ahol a cigányok megtelepedését 1758-ra teszik, vagy Divényben, ahol az ott lakó cigány családról az összeíró tudni véli, hogy 1793-tól helyben laknak.

Mintán keveset, illetve kevésbé vándorolnak, magatartásukkal sincs sok probléma. Lopás miatt 3 személyt büntetnek meg, az egyik közülük 10 éves gyermek. A felnőttek közül az egyik „21 botot kapott káposzta lopásért”, a másik ügylatsziki hajthatatlannak bizonyult, mert bár mindössze 35 éves, foglalkozása kovács, „65 pálcát” és „21 botot” kellett elszenvednie és börtönben is többször volt.

Hozzá képest az a három férfi, kik közül az egyik krumpli szedéskor kapott hat pálcát, a másik csavargásért hatot, a harmadik lopásért tíz vesszőt, csak az igazságszolgáltatás szigorának az áldozata. A többi férfi legfeljebb katonáskorában kapott büntetést, de azóta nem. Náluk ilyen, és ezekhez hasonló bejegyzéseket olvashatunk a magatartás rovatban: „becsületes magatartású”; „fenyítve nem volt”; „jámbor”.⁷²

*Szécsényi járás:*⁷⁴

A megye legtöbb falva ebben a járásban van, számszerint 74. Ebből 54-ben laknak cigányok (72,97%). A 242 családban összesen 1140 főt írnak össze. Ezek közül a 18 éven felüliek száma 592, (324 férfi, 268 nő). A gyermekek száma 548.

A felnőtt férfi lakosok 15 féle foglalkozást űznek, a nők négyféléét. A férfiaknál a legnépesebb foglalkozás a kovácsmesterség. Összesen 147-en vannak (45,3%). 29-en közülük hegedülnek is. Vannak települések, hol a kovács és kovács-hegedűsök száma jelentős. Pl. Erdőtarcsán 23-an, Kállóban 9-en, Nógrádszakálban 8-an, Karancseszibben 7-en, Ludányban, Nagybárcányban, Szécsényben 5-5-en vannak. A lakatos mesterséget Jobbágyiban mindössze egy fő műveli. Kerékgyártó is csak ebben a megyében van. Vályogvetéssel 8, tégláégetéssel 3 férfi foglalkozik. Ipari jellegű foglalkozása van tehát a 18 éven felüli férfi lakosok 50,3%-ának, 163 főnek.

A mezőgazdaságban viszonylag kevesebben dolgoznak, földműves a járásban egy sincs. (A 18. sz-ban 3 volt.) Napszámosként keresi a kenyerét 17 fő, pásztorkodásból él 8 fő, csósz két fő, egy-egy fő kertész, illetve ostoros (ökörhajtó). Csak a kuriózum

kedvéért említjük meg, hogy Mátraverebélyben egy 48 éves férfinak 3 mestersége is van. Egy személyben téglás, muzsikus és teknőkészítő.

A kifejezetten kereskedésből, főleg lókereskedésből élők száma 32 fő (9,8%). Találunk a cigány férfiak között két főt, aki urasági szolgál. A zenészek száma 73 (22,5%). Ez közel 18 zenekarra elegendő zenész. Legtöbbször Szécsény mezővárosában muzsikálnak 16-an (21,9%), de Nógrádmарcalban, Cserhátalápon és Bercelen is egy zenekarra valóan vannak.

Lókereskedelemmel, kupeckedéssel mindössze 6 településen foglalkoznak, a települések közül legtöbbször Mátraszőllyősen vannak, 11 fő, Csécsén pedig 6 fő.

Akiknek neve mellett nincs foglalkozás feltüntetve, azoknak száma 18 (5,5%).

A nőknél már nem ilyen jó a foglalkoztatottság aránya. Négy munkaterületen dolgoznak, 9 fő meszelőkötő, 8 fő napszámos, 3 házalókereskedő és 1 községi hába. A 268 nőből kereső foglalkozást mindössze 20-an űznek, 7,5%. 247 nőnek nincs keresetet adó foglalkozása, két özvegyasszony koldulásból tartja fenn magát.

Elég intenzívnek látszik a gyermekek szakmára való tanítása. Többen közülük szülei foglalkozását tanulják, kovácsmesterséget tanul 7 fiú: Húgyag, Kálló, Lucfalva, Mátraverebély, Uzsa puszta, Vanyarc. 15-en zenét tanulnak: Csécsé, Húgyag, Endrefalva, Lőrinci, Nagycé, Nógrádgárdony, Vanyarc településeken. Szőllyősen egy 16 éves fiút már lókereskedőként írnak össze. Másutt tudunk segéd munkásokról, kik kőművesek mellett dolgoznak: Mátraszőllyősen és Etesen. De ott találjuk őket a mezőgazdaságban kapásokként is (Varsány).

A lányok közül is többen sajátítják el szülei foglalkozását. Egy 16 éves leány madzgakötő Nagybárkányban, Rimócon pedig nem éppen nőies munkát végez egy 12 éves leány, válykot vet. Ezek a kiragadott példák is mutatják, hogy a legjobb mezőgazdasági adottságokkal ellátott járás falvaiban a legnagyobb számban és viszonylag sok foglalkozási ágban talál megélhetést a nógrádi cigányság tekintélyes része, 43,56%-uk. Ez a járás már a 18. század második felében is a cigánytelepítések legfőbb színhelye. Az összeírások tanúsága szerint az itt letelepített cigányságnak sikerült gyökeret eresztieni, a viszonylag apró falvak képesek voltak megtartani és eltartani a különféle mesterségekhez értő cigány lakosságot, akik szakmáikban a paraszti háztartásokban talált nyersanyagokat, illetve hulladékokat dolgozták fel, vagy éppen szórakoztatásukról gondoskodtak, időnként pedig igavonó állatok adásvételének közvetítését is végezték. Van arra is példánk, hogy az egyik kállói lókupec disznókkal is kereskedik. Ez a rétege a cigányságnak a mezővárosok zenészei mellett a legtájékozottabb, mint azt például a tereskei Oláh esetében láthattuk; anyagi helyzetük magasan jobb, mint más falusi sorstársaiké.

A helybenlakás, letelepedés, mint már erről szoltunk, ebben a járásban volt a források szerint a legszervezettebb. A helyben lakásnak hagyományai vannak. Így nem a meglepetés tényével hatnak az olyan adatok, hogy Szécsény 61 felnőtt lakójából 51 fő már ott született, vagy Nógrádmegyer 21 felnőtt lakójából mindössze három fő az odaszármazott. A bevándoroltak legnagyobb része feleség. Állításunk igazolására megemlítünk két példát.

Csécsén tíz feleséget írnak össze, kik közül mindössze egy helybeli születésű. A többieket Domony, Ecséd, Erdőtárcsa, Monostor, Pásztó, Szirák, Verseg helységekből hozták a férfiak. Az erdőtárcsai 16 nő férfi közül kettő helybeli lányt választott feleségnek, a többiek Csécsé, Jászberény, Kőkényes, Lőrinci, Palotás Rombány, Szarvasgede, Szirák helységeiben találták meg választottjaikat. Csécsé esetében a nagyfokú külső házasodás magyarázata, hogy a férfi lakosság nagyrésze kupec. Erdőtárcsán 23-an kovácsmesterséget folytatnak, és ennek a mesterségnek a produktumai,

szögek, fűrök, pántok, egyszerű eszközök a különböző nagyobb helységek vásárain kelnek el, ahol alkalom nyílik az ismerkedésre.

Összességében megállapítható, hogy rendkívül alacsony a férfilakosság belső vándorlása, közülük több mint 200-an 20 évnél régebben élnek azokon a településeken, ahol összeírták őket.⁷⁵

Miután elég nagyszámú felnőtt lakos viselkedési adatait tartalmaznak az összeírások, többféle következtetést is levonhatunk a járási cigányság viselkedéséről. Lopás miatt két férfi (55 és 25 évesek) és 2 nő volt büntetve (50 és 32 éves). Az 50 éves nő özvegy, ő többször követett el kisebb tolvajlásokat. A kétneműbeli felnőtt lakosságból mindössze 4 fő, aki lopás miatt volt büntetve, a felnőtt lakosság 0,6%-a. Fenyítve már többen voltak. 24-en „szenvették el” különböző vétségekért a „bíró pálcáját” (4%). Hárman káromkodásért, ketten verekedésért, engedetlenségért és „hamisságért”, egy-egy főt fenyítenek. Ez utóbbi kettőnek foglalkozása lókupec.

Foglalkozására nézve a fenyítettek között legtöbb a kovács, 10 fő és napszámos 5 fő. Hárman foglalkozás nélküliek, vagy ahogy az összeíró nevezi őket „hannuba heverő cigány”. (Mindhárman Béren laknak, közülük az egyiket „olykor-olykor kalodába zárták”. Elítélő módon az összeíró mindössze az egy éve Táb pusztára letelepedett cigány családról szól: „Tévelygők, Tsavargók, hol itt, hol ott laknak, vagy más-ütt.” Börtönt, vagy ahogy ma mondanánk, vizsgálati fogságot egy lókupec szenvedett el „gyanúságból Gyarmaton, de vétkét nem tudják”).

A nőknél lényegesen jobb a helyzet. A már említett lopást elkövető mellett egy kovács feleségét vonták „felelősségre” káromkodásért. A fenyítettek 15 községben laktak: Cséese, Erdótarcasa, Mátraverebély, Kálló, Lőrinci, Bercel, Bér, Kisgéc, Karancsság, Nógrádmarec, Nógrádszalkál, Nógrádmegyer, Pilyin, Nagybárkány, Tótmárokháza. Amint látjuk, sem egy szakmához, de még egy területhez sem kötődik a fenyítetteknek a számaránya.

Szécsény 111 cigány lakosa közül egy sem volt büntetve. „Magaviselete jó” bejegyzés található minden felnőtt lakos mellett. Olvashatunk dicséret bejegyzést is, mint például a berceli 56 éves kovács esetében, aki „. . . fenyítve sohasem volt, katonáskodott 15 évig”. Vagy „. . . 24 évig katonáskodott – az ugyancsak berceli 70 éves kovács-muzsikus – itt büntetve nem volt”.

Megmosolyogni való, de ide kívánczik a béri 18 éves nő, foglalkozására nézve „heverő cigány”, kinél a magatartás rovatnál az alábbi bejegyzés áll: „Tsint nem tett, becsületes Czigány”. Talán ez a megjegyzés a cigányok által elkövetett bűnökn agyrészének mértékét is mutatja. A hatalomnak azonban tudatni kellett olykor-olykor vesszővel, vagy pálcával, hogy jelen van.⁷⁶

És végezetül tekintsük át a füleki járás cigányairól készült összeírást.⁷⁷

Füleki járás: A megye keleti részén hosszan elnyúló járás 67 településéből 47-ben laknak cigányok (70,1%). Legtöbben Homokterenyén (11 család), Karancslapujtón (13 család), Kalonda (10 család), Rappon és Fülken (9-9 család) vannak. A járás területén élő 196 családban összesen 747 fő van. Közülük 18 éven feletti, 393 207 férfi és 186 nő. A 207 férfi közül foglalkozás nincs jelölve 29-nél (14%). A 29 közül 21 koldus.

A legnépesebb foglalkozási ág a kovács mesterség. Számszerint 105-en üzik (50,7%), közülük 10 muzsikál is. A kovácsok nagyobb számban vannak jelen: Rapp (10 fő), Kalonda (8 fő), Karancslapujtó (8 fő), Mátranovák (7 fő) falvakban. A lakatos szakmában dolgozók száma 7. Ebből 4-en Nagydarócon élnek. A kőműves szakmában 1 fő dolgozik Kisterenyén. Vályogvetésből ketten élnek Bárnában, téglát heten égetnek: Homokterenyé (2 fő), Sávoly (3 fő), Karancslapujtó (1 fő), Kisterenyé (1 fő).

A mezőgazdaságban dolgozók száma alacsony: ketten pásztorkodnak, van két erdőkerülő és öt kézimunkás.

Kupeckodással is mindössze négyen foglalkoznak. Az „uraságnál” 1 fő szolgál. A zenészek száma 43, a férfi lakosság 20,7%-a, közülük egy dudás. A szórakoztatás eme képviselői nagyobb számban vannak jelen az alábbi településeken: Fülek (8 fő), Homokterenyé (5 fő), Ipolynyitra (5 fő), ezek lehetnek az önálló zenekarok.

A 186 nő közül kereső foglalkozása mindössze 12 főnek van, 6,4%, négy településen. Hédegkúton egy madzagverő, egy községi bába, Cereden egy madzagverő, Mátra-szelén 3, Mátranovákon 6 madzagverő van.

A 18 éven aluli, mindkét nembeli gyermekekről egy kivételével nincs adat. Pincen 15 éves fiú kovácmesterséget tanul. Nem valószínű, hogy csak ő egyedül tanulta a mesterséget. Az adatok hiányát inkább az összeírás hiányosságának kell betudnunk. Valószínű – más járások példáját véve alapul –, a cigánygyermekiek itt is szülei foglalkozását örökölték át nagyrészt.

A cigányságot ebben a járásban is letelepedettnek tekinthetjük. A 196 család közül több mint 140 család tagjainak neve mellett „Mióta élnek a faluban?” rovatban „törzsökös”, „itt született” bejegyzéseket olvashatunk. A házasságok velejárója – egyik faluból a másikba való költözés – mint belső mozgás mellett, a férfilakosság vándorlása csak Bárna, Cered, Homokterenyé, Málnapataka, Ozgyin, Turicska, Vecseklő falvakban tapasztalható, ahol a családok megtelepedésének ideje 1–15 évvel ezelőtti időszakra tehető.

A viszonylag nagy számban megtelepedett cigányság a mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas területen is megtalálta a megélhetési lehetőséget. Beilleszkedésük, letelepedésük sikeresnek mondható, amit megerősítenek a magatartásukról szóló bejegyzések. Többségük magatartása jó, még fenytve sem voltak. A fenytettek között mindössze 21 férfi van, a férfi lakosság 10,1%-a. Komolyabb – börtönbüntetést kapott – büntetett elkövető egy van. 40 éves, foglalkozása téglás. Orgazdaságért egy férfit büntettek meg, mestersége kovács. Legtöbb férfit Karancslapujtón fenytettek „nagy káromkodásokért”, összesen öt főt, mindegyikük foglalkozása kovács. A többi településen is a káromkodásért való fenytetés vezet. A nők közül mindössze hármat fenytettek, mindhármuk foglalkozása madzagverés.

Összesítésben járási és megyei szinten a cigányság foglalkoztatottságát, létszám-alakulását a 19. sz. első felében az alábbi táblázat mutatja:

Járások	Család száma:	18 éven felüli			Foglalkozása van				Nincs fogl.		Cigányok létszáma
		férfi	nő	össz.	férfi	%	nő	%	férfi	nő	
Füleki	1961	207	186	393	178	86	12	6,5	29	174	748
Kékkői	121	173	127	300	164	94,7	50	39,4	6	77	517
Losonci	61	116	58	174	115	99	—	—	1	58	253
Szécsényi	242	324	268	592	306	94,5	20	7,5	18	245	1140
Megye összesen	620*	825	639	1464	763	92,4	82	15	54	554	2658

* lásd 71-es jelzet, 1843-as adatok.

A táblázathoz különösebb kommentár nem szükséges. Hangsúlyozzuk, ezek az

adatok csak a letelepedett cigányságra érvényesek. A megyében 1777-ben 427 családban 1873 cigány személyt, a reformkorban 630 családban 2658-at írtak össze. Ez mintegy 140%-os gyarapodást jelent. Amíg 1777-ben egy átlagos cigány család 4,38 főből állt, addig ez az átlag 50 év múlva 4,31-re módosult. Ez az adat ellentmondani látszik a nagycsalád modellnek. Természetesen ez nem zárja ki a 7-9 gyerekes cigány-családok meglétét.

Amíg a múlt században zene és kovácsolás volt a mesterségük – bár a két foglalkozás primátusa továbbra is megmaradt –, a reformkorra 15–20 mesterséggel bővült azon foglalkozások köre, amelyekkel a cigányság Nógrádban kereste a kenyerét.

Kovácsmesterségből él a nógrádi dolgozó cigányság közül 356 férfi, 47,4%, 70-en közülük hegedülnek is. Ezek az univerzális kovácsok kelendő árukat készítenek, amiket többször lakóhelyüktől távol értékesítenek. Erre az értékesítésre két példát: 1815-ben például „Berki Márton cigánynak 352 kész szögért, sarokpántért és reteszért” összesen „3 forint 25 krajcárokat” fizetett ki házipénztárából Balassagyarmat mezővárosa. 1848-ban Radics Ferenc „béri újmagyar” Pesten „szöget árába egy régi fekete 10 forintost” kapott.⁷⁸

Bár számszerint lényegesen kevesebben, mindösszesen tízen, ott vannak a cigány férfiak az uradalmi téglálegyütökben is, ahol évente a nemesség megnövekedett építkezési igényeinek téglaszükségletét elégítik ki.⁷⁹ Így sorolhatnánk tovább a többi ipari tevékenységüket, melyet a fejezet végén táblázat formájában foglalnunk össze.

Ipari, kézműipari jellegű munkát végez a dolgozó férfilakosság közül 404 fő, a munkaképes korúak 53,79%-a. Mezőgazdasági, vagy ahhoz közeleső területen dolgozik a férfiak közül 76, fő, 10,11%. Földműveléssel mindössze egy foglalkozik, ugyanakkor 1770-ben még 5 fő. Az a tény, tehát hogy a cigányság megtelepedett és főleg a falvakban telepedett meg – egyáltalán nem azt jelentette –, mint a fentiekből láthatjuk –, hogy földművelővé vált volna. Már többször említettük – de most is ide kívánkozok –, az a tény, hogy ócskavashból, öreg szerszámokból láncokat, kapcsokat, fűrókat, szegeket s más efféléket tudtak készíteni, hogy értettek a lópatkoláshoz, a lovak gyógyításához, hasznossá tette őket a falvakban, az uradalmi gazdaságokban, s feltehetőleg a cigányok is megtalálták a számításukat.

Van még két foglalkozás, amiről nem szóltunk, a zenész foglalkozás és a kupeckedés. Az utóbbiak, a kupecek száma 39 (5%), ebből is 32 a szécsényi járásban lakók közül kerül ki. E közvetítő kereskedői foglalkozás magában hordozta a felemelkedés lehetőségét is, ugyanúgy, mint a bukását is. A lótolvajság, az orgazdaság melegágya volt ez a kenyérkereseti lehetőség, amit a korabeli jegyzőkönyvi bejegyzések megerősítenek.⁸⁰ A másik felemelkedést ígérő foglalkozás volt a zenekarokban való muzsikálás, a magyar- és szórakoztató zene interpretálása. Emlékezzünk csak a követi utasításra, melyben helytelenítik többek között a „muzsikálásnak egészben leendő eltiltását”, mert mint írják indoklásként, „a Nemzeti Dallokat a Muzsikán oly különös ügyességgel fejezik ki” mint senki más. Nem célja a mostani tanulmányunk a cigányzenészek nógrádi működésének bemutatása, de egy-két képviselőjéről meg kell emlékeznünk. Mátray Gábor a múlt század 50-es éveiben így ír a cigányokról: „Miután Zsigmond uralkodása alatt bejöttek Magyarországra, itt hamar megtanulták a hegedülést és cimbalmozást, ők lettek ezen túl a nép zenészei; ők az ünnepélyek, lakomák, menyekzők, keresztelők s torok alkalmával a kedv élesztői.”⁸¹ Ilyen „kedv élesztő” volt az a négy cigány zenész, névszerint: Jónás István, Rigó Ignác, Rigó István és Rác Ferenc, akik 1809. március 5-én Balassagyarmaton az alábbi kötelezvényt teszik: „... kötelezzük magunkat arra, hogy Ns (Nagyságos) városnak valahányszor szükségé vagy kívánsága volna muzsikára, hátratévén egyéb vendégfogadókat, a város

vendégfogadóiban, vagy más helyein végeve visszük, kivévn. ha lakodalomra hivatalosak volnánk.⁷⁸²

Ugyanennek a bandának lehetett tagja 1818-ban Rigó András hegedűs, kinek hegedűjét egy gyarmati polgár jókedvében összetörte.⁸³ Ugyanez a Rigó András 1833-ban már zenekarvezető. Berkes István az ő „Muzsikus Bandájába ha mint Bögös beállni kívánt”, mégpedig nem kis időre, amint az a forrásból kitűnik, „... A Bandában élete napjág megmaradni kívánt”. Kivánsága nyomatékaként 100 forintot tesz le kaukcióba a bandába belépni akaró bögös, ha szándékát minden ok nélkül megváltoztatná.”⁸⁴ Nyoma maradt Rigó Bertalan klarinétosnak is, és tudunk Balog András bandájáról is.⁸⁵ A zenész foglalkozásuk nagyobb számmal általában a mezővárosokban, vagy azok közvetlen közelében lévő községekben vannak. 1838-ban Balassagyarmaton 20 zenészt írnak össze, Dejtáron 9-et, Patvarcon 5-öt. Az ugyancsak mezővárosi jogállású Szécsényben 16-an muzsikálnak. Füleik mezővárosában is nyolecan élnek hegedűlész-

<i>Foglalkozás</i>	<i>Füleki járás</i>	<i>Kékkői járás</i>	<i>Losonci járás</i>	<i>Szécsényi járás</i>	<i>Összesen</i>
Kovács	105	54	52	147	358
Lakatos	7	9	3	1	20
Kolompár	1	—	—	—	1
Kőműves	1	—	—	—	1
Kollár	—	—	—	2	2
Kosárfonó	—	1	—	1	2
Téglaégető	7	—	—	3	10
Vályogvető	2	2	—	8	12
Iparos, kézműves összesen	123	66	55	162	406
Földműves	—	1	—	—	1
Napszámos	5	1	25	17	48
Csősz	—	2	—	2	4
Lovász	—	1	—	—	1
Kertész	—	—	—	1	1
Kerülő	2	—	—	—	2
Pásztor	2	2	3	8	15
Ostoros	—	—	—	1	1
Szolga	1	—	—	2	3
Mezőgazdaságban dolgozik össz.	10	7	28	31	76
Kupec	4	1	2	32	39
Zenész	43	86	24	73	226
Katona	4	4	5	8	21

Megjegyzés: Kovácshoz vettük a kovács-muzsikusokat is.

ből, Losoncon mindössze ketten, de a szomszédságában lévő Losonetugáron, ami ugyancsak mezőváros, már 10-en keresik muzsikálással⁸⁶ kenyerüket, köztük az országos hírnévre szert tett Bunkó Ferenc, „a megye hangásza”. 1838-ban Bunkó Ferenc 54 éves. 25 éve költözött Tugárra Fülekről, felesége Andor Julianna Aloiz. Három felnőtt fia van: a 25 éves Ferenc, a 20 éves Lajos, és a 18 éves Miksa. Mindhárman zenészek. 1853-ban már Egerben hegedűs és zenekarfőnök.⁸⁷

Végezetül közöljük a foglalkozások számszerű adatait járási és megyei összesítésben.

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnánk a cigányok katonáskodásáról. 1762. febr. 5-én országos szintű rendelet jelent meg miszerint „a katonai hatóságok is figyelembe tartoznak venni, hogy ezen említett nép, máskülönb en alkalmas fiait vegyék be katonának”.⁸⁸ Ez az intézkedés megkönnyíteni látszik a vármegye újonccsállítását, mondván, a cigányság fiataljait besorozzák katonának. Ezt a „buzgóságot” ki-védendő, a katonai hatóságok minden nyolc nem cigány után vettek be a hadseregbe egy cigányt. Ezt a megszorítást nem mindenkor tartották be, de főleg nem a napóleoni háborúk idején. 1809-ben pl. Balassagyarmat mezővárosának 12 katonát kellett kiállítani. A 19 „megfogottakból” besorozott 12 közül 4 új magyar, vagyis cigány, a 4 cigány közül mindössze egy „állt be önként huszárnak”, de ő is „a város részére írat-tatott be”.⁸⁹ A szolgálat bizonytalan ideig tartott, s nem volt mindenkinek olyan szerencséje, mint az 1809-ben megfogott Dilina Andrásnak, aki a 32. számú herceg Esterházy gyalogezredben szolgált, s már a következő év „Szent Mihály hava 30. napján . . . obschid mellett hazabocsájtott” valószínű hosszabb szabadságra, és a hely-ségnek pástora lett. Az „obschid” elégett, s ezt igazolja a város.⁹⁰ Ugyanezen évben „Balogh Márton új magyar a véget esedezvén”, hogy a már említett gyalogezredből 1 hónapra szabadságra engedjék haza, „mert édesanyja halálos betegségben szynlődvén katoná fiát még egyszer látni kívánja”.⁹¹

Bármennyire is szigorú volt a hadsereg légköre, ha csak tehették, megszöktek. A botozás, a kötött élet nemigen kedvezett a cigányoknak, s többen a dezertálást vá-lasztották. Két ilyen esetet őrzött meg Balassagyarmat mezőváros jegyzőkönyve. Kolompár György és Jónás János – mindketten szökött katonák – a gyarmati vásár-ban lopásba keverednek. Kihallgatásuk alkalmával az alábbiakat mondják. Kolompár Nyitra megyéből szökött el a katonaságtól, a „Davidovich regimentből” közel 1 esz-tendeje. Arra a kérdésre „Kitől kaptad az obschidot? így válaszol: „Egy leányka ta-lálta”, de mikor az utolsó passzus honnanlétéről érdeklődnek, akkor már nem a sze-rencés találásra hivatkozik – elmondja, hogy az útlevelet „Pesten egy Deákkal ta-náltatta, . . . ahol a pescéket is reá ütötte”. Mielőtt katonának vitték, nagykürtösi la-kos volt. Jónás Jánost Pesten a vásárban fogták meg katonának, de ő két-három nap után megszökött a laktanyából.⁹²

Hogy mennyire bizonytalan volt a szolgálati idő, egy példa: Oravecz András 28 éves szolgálat után „haza szabadítani a katonaságtól örökre akar”,⁹³ úgy mint Rátz Márton katoná, ki ugyancsak a hadseregből való elbocsájtását kéri.⁹⁴ De sorolhatnánk azoknak az esetek is, kik az összeírásban szerepelnek 10-20 éves katonai szolgálattal a hátuk mögött, annak szigorát csak fenytéssel viselve el. Ha nős volt a befogott, az otthonmaradottakról nemigen gondoskodtak. A paraszti társadalom nagy családja még biztosíthatta a megélhetési minimumot, a cigányság azonban máról-holnapra él-vén nem volt tartalékja, koldult, vagy a máséhoz nyúlt, vagy ha meg volt az adottsá-ga „rossz életet viselvén” mint Virág Rózsi, „kinek férje katoná lévén, ő egyedül buja élete által keresi élelmét”.⁹⁵

A katonáskodás a reformkorban válik meghatározott időtartamú szolgálattá.

8 évben maximálják a szolgálati időt. Sok cigány férfi – nem egy közülük több évtizedes katonai szolgálat után – ekkor kapja meg véglegesen az elbocsátó levelet, az „obschitot”. A forradalom és szabadságharc idején közülük többen önként csatlakoznak a honvédséghez, többüket a helység pénzen fogadja meg katonának. A hiányosan fennmaradt honvéd névsorokban 39 a cigány katonák száma, kik 17 községből vonultak be a hadseregbe.⁹⁶

1848 a cigányoknak is meghozza a személyes szabadságot. Felszabadulnak a feudális kötöttségek alól, de mivel jobbágytelekkel egyikük sem rendelkezik, semmiféle földhöz nem juthatnak. Legföljebb nyomorúságos viskójuk alapterülete és 1–2 m²-es udvar, az amit az 1860-as években a telekjegyzőkönyvekbe bejegyeznek nevékre.⁹⁷

A fellendülő kapitalista fejlődés egyre jobban kiszorítja áruikat a piacról, számukra csak a leggeriférikusabb munkák maradhatnak. Még jól járnak azok, akik az erdők-mezők gyógynövényeit gyűjthetik.

A felemelkedés egyetlen útjának látszik a zenekarokban való muzsikálás. De ez a lehetőség csak a legjobbaknak adatik meg.

A többségük szakképzetlen, elhelyezkedési lehetőségük nehéz, máról-holnapra élnék.

HIVATALOS ÖNKORMÁNYZAT, A VAJDASÁG INTÉZMÉNYE A 18. SZÁZADBAN NÓGRÁDBAN

Fából vaskarika? Ha hivatalos, hogy lehet önkormányzat. De mégis igaz. A közvélemény nagy része úgy tudja, hogy a cigányokat a vajdák kormányozzák, kiket saját vezetőként a közösség emel maga fölé. Ma is sokan vannak, kik ha meghallják Csatka búcsújáró hely nevét, azt mindjárt az évenkénti vajdaválasztással hozzák kapcsolatba. A valóság azonban más.

Idézzünk egy nógrádi statútumból: „A tekintetes megye jónak látta úgy határozni, hogy a más helyről érkező cigányok . . . közül . . . bárkit elfogni nem lehet, ha az a vármegye által illetékesnek ítélt vajda felügyelete, illetve joghatósága alá tartozik.” Tehát a közösség nem választ, vagy ha igen, az formális. A hatalomnak, a megyének van szüksége olyan személyre, aki, vagy akik helyette, közvetlen parancsra elvégzik a sörös teendőket, ami koronként változik. Egyik feladat rendészeti. Idézzük: „A . . . vajdának az a feladata, hogy a vétkek és jelentősebb esetek alkalmával az érdekelteket, szigorú esküvés alapján az alispán úrhoz elő állítsa, s így a nép sörredékét nagyobb rendre kényszerítse, megjavítsa.” És mennyire a mindenkori hatalom eszközei voltak, azt az a rendelet utolsó mondatával bizonyítjuk: „A vajdák számát és nevét a tekintetes uradalmak és földesuraságok az alispán úrnak jelentsék be.”⁹⁸

Országos szinten már a 16. században vannak adataink vajdákról, kik adót szedtek a király számára. Őket a király, vagy a nádor nevezte ki.

Nógrádban 1715-ből van ismert adatunk vajdáról, ill. vajdákról, épp az adó kapcsán.

Forgács János főispánhoz Pál vajda panaszlevelet írt, melyben – mint a felhatalmazó levélből kitérünk – felhatalmazza a főispán Pál vajdát, hogy Csonka vajdát „. . . mindenütt Szabadon megh foghassak, köztözhesség és a Magyar Vajdájukhoz vihessék, mind addig foghva tartván, migh (az) adót, akivel kinek, kinek tartozik, le nem teszi.”

Azonkívül megtudjuk, hogy Csonka „vajdaságáról” kiadott levele (a főispáné) „annektáltatik és kassaltatik”.⁹⁹

A hatalom kinevezettje visszaélt a rábízott hatalommal, úgymond magának szerdi be a pénzt. Ezért és nem az adó beszédéséért utasítanak, ill. bíznak meg egy újabb vajdát, a megye új megbízottját, hogy a beszédett adót a megyének szolgáltatassa be. Büntetésről, megtorlásról az után nincs szó, amikor az engedelmet megtagadó „akivel kinek kinek tartozik” lerója. És hogy az új vajda jól viselte tisztségét, más sem bizonyítja jobban, hogy 1720-ban már fia lesz a vajda, Berki Ferenc. Mint a megye fő vajdája, kinevezését az adminisztráció vezetőjétől, az alispántól kapja, de ő még abban az évben (1720-ban) tisztségét a főispánnal is megerősített. Az alispáni kinevezés egyik mondata így szól: „Parancsolom minden Czigányok rendén lévő, s akár melly hivatalban helyzetetettnek . . .”, hogy az örök vajdának kinevezett „közönségesen Ferencnek” mondott vajdát „megbecsüljék, szokott adójukat igazán megadják, (és) engedelymeskedjenek”. Amennyiben lenne ellenszegülő „engedetlen káromkodó, lézengő lopó”, azokat megbüntetheti. Sőt az alispán felszólítja a „paraszt renden lévő kapitányok(at) Hadnagyok(at) nem különben a Városv Falusy Bírók(at), hogy a felül említett vajdának, úgy alatt valónak, Szánt szándékkal kárt tenni, avagy tétetni ne engedgyenek, hanem inkább szükséges, illendő segítséggel, assistentiával hozzájuk legyen.”

Ferenc vajda eme kinevező okmányát megerősített Förgách János főispánnal. A főispáni megerősítő level adja tudtára „. . . az Czigányok rendén lévő minden Fő és Alsó Részben helyzetetteknek”, hogy ő, a főispán Berki Ferencet („Fő Ispányi autoritásból nagyobb biztonságra nézve, ezen Nemes Nógrád Vármegyében lévő Czigányok vajdjává . . .” kinevezi, sőt „. . . Fiú ágon leendő, vagyis már lévő maradékát, ennek utána örökös vajdájoknak ismerjék el . . .” a cigányok körében – parancsolja a főispán. Förgách Ferenc felhatalmazza a kinevezett vajdát, „. . . hogy az engedetleneket, káromkodókat, settenkedő lopókat és szegény embert károsító gonoszokat, érdemük szerint megbüntesse, a büntetésnek a díját pedig a Magyar Vajdájok kezéhez szolgáltatassa.” Továbbá hatalmat ad Ferenc vajdának arra is, „. . . hogy ha három, négy esztendővel vajdaságához tartozandó valamely Czigányok más Vármegyékbe elszöktenek, vagy ez után is el Szököket, azok ha valahol ezen Nagy Nemes Vármegyében keze alá akadnak bátran megfoghassa, s meg is fogattathassa, s maga alá hódíttathassa”. A megerősítés Gács várában 1720. június 8-án történt.¹⁰⁹

Hasonló szöveggel, de csak részben fentmaradt vajdai kinevezés 1730-ban is készült Berki Ferenc vajda részére, melyet Gyürky István „. . . a Tekintetes Nemes Vármegye Hites rendszerint való nótáriusa” állított ki.¹⁰¹

A család megszerezte magának a megye örökös fővajdaságát. Az eddigiekből kiténik, hogy egyáltalán nem cigány találmány a vajdaság intézménye – a vajda mint elnevezés szláv szó –, sőt a kinevező levelek hangneméből kiderül, nem is népszerű a cigányság körében. A vajda parancsa a szolgabíró, a főispán parancsa, büntetése pedig a megye kezének meghosszabbítása. A társaira vágatott bot, vagy korbács mögött nem a közösség igazságérzete, hanem a hatalom tekintélye van, aki mindaddig nem avatkozik a vajdák intézkedéseibe, míg azok nem veszélyeztetik a hatalom parancsainak végrehajtását által, hogy a főléjük rendelt végrehajttal szembeszállnak.

Ez következett be 1741. november 18-án, amikor a megyéhez „oda utazó Mihály vajdát” követte a „cigányok serege” is, akik „. . . ezen vajda Mihály ellen, sokat (és végtelen panaszkodtak)”. A panaszosok szövívője többek között „. . . a füleki sereg vajdája volt”. Részlet a panaszból: „Senkinek semmi becsületet nem adott . . ., most minden Szegényen Csúfot szokott üzni, azokat semminek sem tartani . . . s minden képpen szidalmazni . . .” szokta, már mint az alárendelt cigányokat. Magát a tanútevő vajdát is „. . . az elmúlt télen . . . ötejével edgyütt hajon fogva hurcolta, rángat-

ta . . .”, és még így sorolhatnánk tovább az enyhén szólva szangvinikus vérmérsékletű Mihály vajda tetteit. Valószínű, ezt még elnézte volna a vármegye a vajdának, de egyesek tudni vélték, hogy a saját szakállára „adót vastagon szedett”. Bár ez egyértelműen nem bizonyosodott rá.

Miután nagy volt a felháborodás, a vizsgálattevő hivatalnoknak illett feltenni a kérdést, hogy ha ilyen embernek ismerték, miért választották meg? A kérdésre így felelnek a cigányok: „Midőn választották Miskánkot vajdának, az volt mondva Fent Szóval . . . hogy a Nemes Vármegye szája azt mondja, hogy Miskát ha csak egy esztendőre is próbaképpen vajdának teszik.” A cigányok meg is választották, de kikötötték, hogy egy Mátyás nevű öreg cigány „tanácsadója legyen neki”. De ő még „nem hogy Mátyás tanácsával élt volna, sőt azt is semminek tartván csupán csak maga tanácsa szerint bánt minden szegény, becsületes Czigánnyal”, sőt úgy véli a füleki vajda, hogy „nem mindenkinek tetszett a választás”, mert „Igenis pedig voltak ellentállók, úgy mint öregebb Berki Mihály és a többiek is, kiket most hirtelen meg nem nevezhetek”.¹⁰²

A megjelent „seregek” és azok vezetői hajthatatlanok voltak az elhatározásukban, és ezt a hajthatatlanságot levélben is megfogalmazzák: „Alázatosan instálunk a Tekintetes Nemes Vármegyével . . . hogy mely Vajdánk volt . . . Mihály(t) többé nem kívánjuk vajdának lenni”, majd így folytatják: „. . . Kegyelmetek engedelmeiből választjuk, vagyis választani kívánjuk Szász Mátyást öreg és Fő Vajdának”, s a nyomtaték kedvéért újra kijelentik: „Mihályt pedig teljességgel nem kívánjuk.”¹⁰³ Ennek a nem kis tanúságot nyújtó eseménynek kimenetele nem ismeretes.

Amit a perpatvaron kívül megtudhattunk többek között, hogy a cigányság belső közigazgatása – „seregei” – ugyanúgy szerveződtek, mint a megye közigazgatása.

A megyének volt fő- és alispánja, a cigányoknak fő- és alvajdája. A megyének volt négy járása, a cigányságnak volt négy serege. Valószínű, hogy a seregek vajdái a járások területén lévő cigányok közvetlen felügyeletével voltak megbízva, és a felsőbb szervekkel fővajdájukon keresztül érintkeztek. Ugyanazokat a rendészeti, adószedői feladatokat látták el, mint a dikátorok a falvakban. A legkisebb egység a cigányságnál az ún. „sátoralja” volt, mely után a 18. század közepe tájékán 16 polturát szednek. A cigányság a viszonylagos önállóság fejében el kellett hogy viselje névleges választásokon föléjük emelt előjáróik visszaéléseit, és csak ritkán juthatott el szavuk a megyéig. A vajdaságot, mint intézményt először II. József idején szüntetik meg (erről a tanulmányunk első részében szóltunk), és másodszer 1945 után.¹⁰⁴

A köztudatban túlélte önmagát.

DEMOGRÁFIAI TÁBLÁZATOK

Füleki járás 1775.

Lakott hely	Csa- lúd	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férjfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bárna	1	1	1	2	—	1	1	3
Csákányháza	1	1	1	2	2	—	2	4
Fülek	4	4	4	8	5	—	5	13
Fülekkovácsi	1	1	1	2	2	1	3	5
Fülekpüspöki	1	1	1	2	1	—	1	3
Galsa	1	2	1	3	2	2	4	7
Garáb	1	1	1	2	1	—	1	3
Hidegkút	1	1	1	2	1	—	1	3
Homokterenye	3	5	3	8	3	2	5	13
Hradistya	1	1	1	2	1	1	2	4
Ipolybolyk	1	1	1	2	—	—	—	2
Ipolytarnóc	2	4	2	6	6	2	8	14
Kalonda	1	1	1	2	1	—	1	3
Kazár	1	1	1	2	2	—	2	4
Kisterenye	1	1	1	2	1	—	1	3
Kisújfalu	1	1	1	2	—	—	—	2
Korlát	1	1	1	2	2	1	3	5
Lapujtó	1	2	2	4	4	1	5	9
Losoncapátfalva	1	1	1	2	2	1	3	5
Málnapataka	1	1	1	2	—	—	—	2
Mátranovák	1	1	1	2	1	—	1	3
Mulyádka	1	1	1	2	—	—	—	2
Múcsin	2	2	2	4	—	—	—	4
Nagyfalu	2	2	2	4	4	1	5	9
Nyitra	2	2	2	4	2	—	2	6
Óbást	1	1	1	2	2	—	2	4
Pilis	1	1	1	2	—	—	—	2
Pinc	2	2	2	4	3	2	5	9
Poltár	2	2	2	4	1	—	1	5
Ragyolec	2	1	1	2	2	3	5	7
Rap	1	2	1	3	3	2	5	8
Rónya	1	1	1	2	2	—	2	4
Sávoly	2	2	2	4	3	2	5	9
Somosújfalu	1	1	1	2	1	2	3	5
Terbeléd	1	1	1	2	1	1	2	4
Turicska	1	1	1	2	1	—	1	3
Uhorszka	2	2	2	4	1	4	5	9
Videfalva	2	2	2	4	2	—	2	6
Járárs: összesen	53	59	53	112	65	29	94	206

Lapujtó = Karancslapujtó

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bárna	1	1	1	2	—	1	1	3
Cered	3	3	3	6	2	2	4	10
Csákányhaza	3	3	3	6	2	2	4	10
Fülek	3	3	3	6	—	4	4	10
Fülekkovácsi	1	1	1	2	1	—	1	3
Fülekpüspöki	1	1	1	2	1	—	1	3
Galsa	1	2	1	3	1	1	2	5
Garáb	1	2	1	3	1	2	3	6
Hidegkút	1	1	1	2	1	—	1	3
Homokterenye	3	4	3	7	3	—	3	10
Hradistya	1	1	1	2	1	1	2	4
(Ipoly)bolyk	1	1	1	2	—	—	—	2
(Ipoly)nyitra	2	2	2	4	2	—	2	6
(Ipoly)tarnóc	3	6	3	9	5	—	5	14
Kalonda	1	1	1	2	—	—	—	2
(Karancs)alja	1	1	1	2	—	4	4	6
(Karancs)lapujtó	5	6	5	11	2	6	8	19
(Karancs)apátfalva	2	2	2	4	5	—	5	9
Kazár	1	1	1	2	2	—	2	4
Kisfalva	2	2	2	4	1	—	1	5
Kisterenye	2	2	2	4	2	—	2	6
Korlát	1	1	1	2	2	—	2	4
Losoncapátfalva	1	1	1	2	2	2	4	6
Málnapataka	1	1	1	2	—	—	—	2
(Mátra)novák	2	2	2	4	1	—	1	5
Mulyadka	1	1	1	2	—	—	—	2
Múcsinypuszta	2	2	2	4	—	—	—	4
Nagydaróc	3	3	3	6	2	—	2	8
Nagyfalva	1	2	1	3	5	1	6	9
Óbást	1	1	1	2	2	—	2	4
Pinc	2	2	2	4	2	3	5	9
Poltár	2	2	2	4	2	—	2	6
Ragyole	1	2	1	3	3	3	6	9
Rap	2	3	2	5	3	1	4	9
Rónya	1	1	1	2	1	—	1	3
Salgótarján	2	2	2	4	4	1	5	9
Sávoly	1	1	1	2	2	—	2	4
Somosújfalva	5	5	5	10	4	5	9	19
Terbeléd	2	3	2	5	1	1	2	7
Turicska	1	1	1	2	—	—	—	2
Uhorszka	2	2	2	4	1	2	3	7
Videfalva	2	2	2	4	1	2	3	7
Összesen:	75	86	75	161	74	40	114	275

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bárna	1	1	1	2	—	1	1	3
Cered	3	3	3	6	2	2	4	10
Csákányháza	3	3	3	6	2	2	4	10
Fülek	3	3	3	6	4	—	4	10
Fülekkovácsi	1	2	1	3	1	—	1	4
Fülepüspöki	1	1	1	2	1	—	1	3
Galsa	1	2	1	3	2	2	4	7
Garáb	1	3	1	4	1	—	1	5
Hidegkút	1	1	1	2	1	—	1	3
Homokterenye	3	4	3	7	3	—	3	10
Hradistya	1	1	1	2	1	1	2	4
(Ipoly)bolyk	1	1	1	2	—	—	—	2
(Ipoly)nyitra	3	3	3	6	8	1	9	15
(Ipoly)tarnóc	3	5	3	8	5	1	6	14
Kalonda	1	1	1	2	—	—	—	2
(Karancs)lapujtó	2	2	2	4	4	—	4	8
Kazár	1	2	1	3	1	—	1	4
Kisfalu	2	2	2	4	1	—	1	5
Kisterenye	2	2	2	4	2	—	2	6
Korlát	1	1	1	2	2	—	2	4
Losoncapátfalva	1	1	1	2	2	—	2	4
Málnapataka	1	1	1	2	—	—	—	2
(Mátra)novák	2	2	2	4	1	—	1	5
Mulyadka	1	1	1	2	—	—	—	2
Múcsinypuszta	2	2	2	4	—	—	—	4
Nagydaróc	4	4	5	9	10	4	14	23
Nagyfalu	2	2	2	4	8	1	9	13
Óbást	1	1	1	2	2	—	2	4
Pinc	1	1	1	2	2	1	3	5
Poltár	2	2	2	4	2	—	2	6
Ragyole	1	2	1	3	2	1	3	6
Rap	2	3	2	5	3	2	5	10
Rónya	1	1	1	2	1	—	1	3
Sávoly	1	1	1	2	2	1	3	5
Somosújfalva	5	5	5	10	4	8	12	22
Terbeléd	2	3	2	5	1	1	2	7
Úhorszka	2	2	2	4	1	1	2	6
Videfalva	2	2	2	4	1	2	3	7
Összesen:	68	79	69	149	83	32	115	263

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliek			Mind-összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Alsóesztergály	2	2	2	4	2	7	9	13
Alsópetény	2	2	2	4	2	4	6	10
Alsósáp	1	1	1	2	2	—	2	4
Balassagyarmat	12	19	12	31	17	12	29	60
Bánk	1	2	1	3	—	2	2	5
Bodony	1	1	1	2	1	—	1	3
(Borsos)berény	4	6	4	10	3	3	6	16
Busa	2	3	2	5	3	1	4	9
Csesztve	3	4	3	7	3	—	3	10
Deberesény	2	2	2	4	6	—	6	10
Dejtár	2	2	2	4	2	—	2	6
(Diós)jenő	1	2	1	3	1	5	6	9
(Érsek)vadkert	4	6	4	10	7	3	10	20
Felsőpetény	1	1	1	2	2	2	4	6
Galabacs	1	1	1	2	2	1	3	5
(Galga)guta	1	2	1	3	2	3	5	8
Horpács	2	2	2	4	3	—	3	7
Ipolyszög	2	2	2	4	7	5	12	16
Keszeg	1	1	1	2	2	—	2	4
Kékkő	2	3	3	6	3	4	7	13
Kisecsed	1	1	1	2	1	4	5	7
Kisújfalu	1	3	1	4	—	1	1	5
Kosd	2	2	2	4	4	4	8	12
Legénd	2	2	2	4	3	1	4	8
(Magyar)nándor	1	1	1	2	3	1	4	6
Mohora	3	2	3	5	9	2	11	16
Nagykürtös	2	2	2	4	1	4	5	9
Nagyoroszi	4	4	4	8	7	6	13	21
Nagysztracsén	1	1	1	2	1	1	2	4
Nagyzellő	3	3	3	6	3	3	6	12
Nézsá	1	1	1	2	4	1	5	7
Nógrád	1	2	1	3	2	2	4	7
(Nógrád)verőce	3	4	3	7	3	2	5	12
Nőtincs	1	1	1	2	—	4	4	6
Óvár	1	2	1	3	1	1	2	5
(Ós)agárd	1	1	1	2	1	2	3	5
Patak	5	7	5	12	2	6	8	20
Penc	1	1	1	2	1	—	1	3
Rád	1	2	2	4	3	3	6	10
Szátok	1	1	1	2	2	2	4	6
Szente	1	1	1	2	3	1	4	6
Szentpéter	3	3	3	6	3	—	3	9
Szécsényke	1	1	1	2	6	2	8	10

Kékkői járás 1775 folytatása

Szklabonya	5	5	5	10	8	3	11	21
Tereske	5	6	5	11	6	3	9	20
Tolmács	2	2	2	4	2	2	4	8
Zsély	2	2	2	4	1	2	3	7
Járás: összesen	102	127	104	231	150	115	265	496

¹ Ipolyszög = Riba

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mindentösszes
		férj	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Agárd(ős)	1	1	1	2	1	2	3	5
Alsó Esztergály	2	2	2	4	2	5	7	11
Alsó és felső Szécsénke	1	1	1	2	6	2	8	10
Alsó Petény	2	2	2	4	2	4	6	10
Alsó Sáp	1	1	1	2	2	—	2	4
Balassagyarmat	9	10	9	19	15	8	23	42
Bánk	2	3	2	5	3	1	4	9
Bodony	1	1	1	2	1	—	1	3
Borsosberénke	4	6	4	10	4	2	6	16
Busa	2	3	2	5	3	1	4	9
Cseszte	3	4	3	7	3	—	3	10
Debercsény	2	2	2	4	6	—	6	10
Dejtár	2	2	2	4	2	—	2	6
Felsőpetény	1	1	1	2	2	2	4	6
Galabocs	1	1	1	2	1	1	2	4
Guta	1	2	1	3	2	3	5	8
Horpács	1	1	1	2	2	—	2	4
Jenő(Diós)	1	1	1	2	5	1	6	8
Keszeg	1	1	1	2	2	2	4	6
Kékkő	3	3	3	6	3	4	7	13
Kisecséd	1	1	1	2	1	4	5	7
Kisújfalu	1	2	1	3	—	1	1	4
Kis Zellő	1	1	1	2	2	1	3	5
Kosd	2	2	2	4	4	4	8	12
Legénd	2	2	2	4	4	—	4	8
Mohora	3	2	3	5	8	2	10	15
Nagykürtös	2	2	2	4	1	4	5	9
Nagyoroszi	4	4	4	8	6	6	12	20
Nagysztracsén	1	1	1	2	1	1	2	4
Nagy Zellő	3	4	3	7	3	3	6	13
Nándor	1	1	1	2	3	1	4	6
Nézsza	1	1	1	2	4	1	5	7
Nógrád	2	2	2	4	3	2	5	9
Nótincs	1	2	1	3	—	4	4	7
Óvár	2	2	2	4	3	2	5	9
Patak	4	7	4	11	2	6	8	19
Penc	1	1	1	2	1	—	1	3
Rád	3	3	3	6	3	3	6	12
Riba	2	2	2	4	6	3	9	13
Szántópuszta	1	3	1	3	1	1	2	5
Szátok	1	1	1	2	2	2	4	6

Kékkői járás 1776. folytatás

Szende hely	1	2	1	3	—	2	2	5
Szente	1	1	1	2	3	1	4	6
Szent Péter	3	3	3	6	3	—	3	9
Szklabonya	5	5	5	10	7	2	9	19
Szügy	—	1	—	1	—	—	—	1
Tereske	6	8	6	14	7	5	12	26
Tolmács	2	2	2	4	2	2	4	8
Vadkert	4	5	4	9	5	4	9	18
Verőce	3	4	3	7	4	2	6	13
Zsély	1	1	1	2	1	1	2	4
Összesen:	106	125	106	231	157	108	265	496

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Agárd(ós)	1	1	1	2	1	2	3	5
Alsó Esztergály	2	2	2	4	2	5	7	11
Alsó és Felső Szécsénke	1	1	1	2	6	2	8	10
Alsó Petény	2	2	2	4	—	2	2	6
Alsó Sáp	1	1	1	2	2	—	2	4
Balassagyarmat	11	18	11	29	16	8	24	53
Bánk	1	2	1	3	1	1	2	5
Bodony	1	1	1	2	1	—	1	3
Borsosberénke	4	4	4	8	5	1	6	14
Busa	2	3	2	5	3	1	4	9
Csesztve	1	1	1	2	3	1	4	6
Debercsény	2	2	2	4	6	—	6	10
Dejtár	2	2	2	4	2	—	2	6
Felsőpetény	1	1	1	2	2	2	4	6
Galabocs	1	1	1	2	2	1	3	5
Guta	1	2	1	3	2	1	3	6
Horpács	1	1	1	2	2	—	2	4
Jenő(Diós)	2	2	2	4	6	1	7	11
Keszeg	1	1	1	2	—	2	2	4
Kékkő	3	3	3	6	3	5	8	14
Kisecséd	4	5	4	9	2	6	8	17
Kisújfalu	1	2	1	3	—	1	1	4
Kis Zellő	1	1	1	2	2	1	3	5
Kosd	2	2	2	4	3	4	7	11
Legénd	2	2	2	4	4	—	4	8
Mohora	3	2	3	5	8	2	10	15
Nagykürtös	1	1	1	2	1	3	4	6
Nagyoroszi	4	4	4	8	8	5	13	21
Nagysztracsén	2	2	2	4	1	1	2	6
Nagy Zellő	3	4	3	7	3	3	6	13
Nándor	1	1	1	1	2	3	1	4
Nézsza	1	1	1	2	4	1	5	7
Nógrád	2	2	2	4	3	2	5	9
Nőtines	2	3	2	5	—	5	5	10
Óvár	2	3	2	5	2	1	3	8
Patak	4	7	4	11	2	6	8	19
Penc	1	1	1	2	1	—	1	3
Rád	1	1	1	2	1	2	3	5
Riba	2	2	3	5	6	4	10	15
Romhány	2	2	2	4	2	3	5	9
Szántópuszta	1	2	1	3	1	1	2	5
Szátok	2	2	2	4	2	3	5	9

Kékkői járás 1777 folytatása

Szendehely	1	2	1	3	—	2	2	5
Szent Péter	1	1	1	2	3	1	4	6
Szklabonya	5	5	5	10	8	4	12	22
Tereske	6	8	6	14	8	4	12	26
Tolmács	2	2	2	4	2	3	5	9
Vadkert	5	7	5	12	7	5	12	24
Varbó	2	2	2	4	1	4	5	9
Verőce	3	4	3	7	3	3	6	13
Zsély	2	2	2	4	2	2	4	8
Összesen:	112	136	113	249	158	118	276	525

Lakott hely	csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Brezova	1	1	1	2	3	2	5	7
Budalehota	2	2	2	4	—	4	4	8
Felsőc	2	2	2	4	3	3	6	10
Felsőtiszovnyik	1	1	1	2	3	2	5	7
Gács	1	1	1	2	3	4	7	9
Gácsfalva	2	1	2	3	5	—	5	8
Gácslehota	2	2	2	4	1	3	4	8
Lónyabánya	1	2'	1	3	3	1	4	7
Losonc	3	2	3	5	2	5	7	12
Losonetugár	4	4	5	9	3	5	8	17
Miksi	1	1	1	2	—	1	1	3
Nagyliberece	1	1	1	2	2	2	4	6
Panyidaróc	2	3	2	5	4	1	5	10
Podrecsány	1	2	1	3	1	3	4	7
Prága	2	2	2	4	5	6	11	15
Tamási	2	3	2	5	2	2	4	9
Turopolya	4	4	4	8	8	2	10	18
Udornya	1	1	—	1	3	—	3	4
Vámosfalva	5	5	5	10	3	3	6	16
Vilke	1	1	1	2	3	3	6	8
Járás összesen:	39	41	39	80	57	52	109	189

Losonci járás. 1776.

<i>Lakott hely</i>	<i>Csa- lád</i>	<i>18 éven felüliek</i>			<i>18 éven aluliak</i>			<i>Mind- összes</i>
		<i>férj</i>	<i>nő</i>	<i>össz.</i>	<i>fiú</i>	<i>lány</i>	<i>össz.</i>	
Alsósztrégova	2	2	2	4	1	2	3	7
Brezova	1	1	1	2	4	1	5	7
Budalehota	2	2	2	4	2	2	4	8
Gács	1	1	1	2	2	3	5	7
Gácsfalva	2	1	2	3	3	1	4	7
Gácslehota	3	2	3	5	3	4	7	12
Gergelyfalu	1	1	1	2	2	—	2	4
Jelsőcz	1	1	1	2	2	1	3	5
Kisliberce	3	3	3	6	4	—	4	10
Lónyabánya	2	2	2	4	3	1	4	8
Losonc	3	4	3	7	2	5	7	14
Losonctugár	4	4	4	8	6	5	11	19
Lupocs	2	2	2	4	2	3	5	9
Miksi	1	1	1	2	—	2	2	4
Nagyliberce	1	1	1	2	2	2	4	6
Panyidaróc	2	4	2	6	5	2	7	13
Podreásány	1	1	1	2	1	2	3	5
Prága	2	2	2	4	5	6	11	15
Tamási	3	3	3	6	4	2	6	12
Tiszovnyik	1	1	1	2	3	1	4	6
Tórincs	2	3	2	5	1	2	3	8
Turpolya	6	7	6	13	8	5	13	26
Udornya	1	1	1	2	3	—	3	5
Vámosfalva	4	4	4	8	3	4	7	15
Vilke	2	2	2	4	3	—	3	7
Összesen:	53	56	53	109	74	56	130	239

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mindent- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Alsósztrégova	2	2	2	4	1	2	3	7
Brezova	2	3	2	5	5	2	7	12
Budalehota	2	2	2	4	3	1	4	8
Dobrocs	1	1	1	2	4	3	7	9
Gács	1	1	1	2	2	4	6	8
Gácsfalva	2	1	2	3	3	1	4	7
Gácslehota	3	2	3	5	4	3	7	12
Gergelyfalu	1	1	1	2	2	—	2	4
Jelsőcz	1	1	1	2	2	1	3	5
Kislibercse	3	3	3	6	4	—	4	10
Lónyabánya	1	2	1	3	3	1	4	7
Losonc	3	3	3	6	2	5	7	13
Losonctugár	4	4	4	8	6	5	11	19
Lupocs	1	1	1	2	2	3	5	7
Miksi	2	2	2	4	1	1	2	6
Nagylibercse	1	1	1	2	2	2	4	6
Panyidaróc	2	3	2	5	5	2	7	12
Podrecsány	1	1	1	2	1	2	3	5
Prága	2	2	2	4	5	6	11	15
Rárosmulyád	1	1	1	2	2	1	3	5
Tamási	3	3	3	6	5	1	6	12
Tiszovnyik	1	1	1	2	3	1	4	6
Tórnics	2	3	2	5	1	2	3	8
Turopolya	5	7	5	12	9	4	13	25
Udornya	1	1	1	2	3	—	3	5
Vámosfalva	4	4	4	8	3	4	7	15
Vilke	1	2	1	3	3	3	6	9
Összesen:	53	58	53	111	86	60	146	257

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bagyon	1	1	1	2	1	—	1	3
Becske	1	1	1	2	—	2	2	4
Bér	1	1	1	2	1	1	2	4
Buják	3	3	3	6	4	5	9	15
Csécese	1	2	1	3	1	1	2	5
Csitár	2	2	2	4	3	4	7	11
Eceseg	1	1	1	2	1	1	2	4
Endrefalva	2	2	2	4	5	2	7	11
Etes	2	2	2	4	3	3	6	10
Cserháthaláp	1	1	1	2	1	1	2	4
Cserhátsurány	1	1	1	2	2	1	3	5
Heréd	1	1	1	2	—	1	1	3
(Karancs)keszi	1	1	1	2	2	1	3	5
(Karancs)ság	1	1	1	2	2	1	3	5
Kishartyán	1	1	1	2	2	2	4	6
Liptagerge	1	1	1	2	—	5	5	7
Litke	1	1	1	2	3	3	6	8
Lőrinci	1	1	1	2	1	—	1	3
(Ludány)halászi	2	2	2	4	3	2	5	9
Ludány(halászi)	1	1	1	2	2	3	5	7
(Magyar)géc	1	1	1	2	3	1	4	6
Nagybárkány	1	1	1	2	2	1	3	5
Nagylóc	1	1	1	2	—	2	2	4
(Nógrád)kövesd	1	1	1	2	1	3	4	6
(Nógrád)megyer	1	2	2	4	4	1	5	9
(Nógrád)szakál	3	3	3	6	4	5	9	15
Palotás	1	1	1	2	1	2	3	5
Piliny	2	2	2	4	6	3	9	13
Szalmateres	1	1	1	2	2	1	3	5
(Szarvas)gede	1	1	1	2	2	1	3	5
Szécsény	5	6	5	11	8	5	13	24
Szécsényfelfalu	1	1	1	2	—	2	2	4
Szirák	1	1	1	2	3	—	3	5
Trázs	2	2	2	4	8	1	9	13
Járási összesen	49	51	49	100	81	67	148	248

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összes
		férjfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bágyon	2	2	1	3	4	2	6	9
Becke	1	1	1	2	1	2	3	5
Bér	1	1	1	2	1	1	2	4
Buják	4	4	4	8	2	7	9	17
(Cserhát)haláp	1	1	1	2	2	1	3	5
(Cserhát)surány	1	1	1	2	1	—	1	3
Csitár	2	2	2	4	3	3	6	10
Eceg	1	1	1	2	1	1	2	4
Endrefalva	3	3	3	6	6	5	11	17
(Erdő)tura	2	2	2	4	3	1	4	8
Etes	2	2	2	4	1	3	4	8
Heréd	1	1	1	2	1	1	2	4
Héhalom	1	1	1	2	1	1	2	4
Iliny	1	1	1	2	1	1	2	4
Jobbágyi	2	2	2	4	1	3	4	8
(Karancs)keszi	1	1	1	2	1	1	2	4
(Karancs)ság	1	1	1	2	—	2	2	4
Kishartyán	1	1	1	2	2	2	4	6
Liptagerge	2	2	2	4	2	4	6	10
Litke	1	1	1	2	1	1	2	4
Lőrincei	2	2	2	4	2	2	4	8
(Ludány)halászi	1	1	1	2	—	3	3	5
Ludány(halászi)	2	2	2	4	2	2	4	8
(Mátra)szőlős	3	3	3	6	2	7	9	15
(Mátra)verebély	1	1	1	2	2	—	2	4
Nagybárkány	1	1	1	2	3	2	5	7
(Nagy)lóc	2	2	2	4	1	3	4	8
(Nógrád)kövesd	1	1	1	2	2	2	4	6
(Nógrád)megyec	3	2	3	5	4	4	8	13
(Nógrád)sipek	3	3	3	6	5	4	9	15
(Nógrád)szakál	6	6	6	12	7	8	15	27
Palotás	1	1	1	2	3	—	3	5
Piliny	3	3	3	6	4	5	9	15
Pöstény	1	1	1	2	—	2	2	4
Rimóc	2	1	2	3	2	2	4	7

Szécsényi járás 1776. folytatása

Ságújfalu	1	1	1	2	—	2	2	4
Sóshartyán	3	3	3	6	2	4	6	12
Szalmateres (Pusztateres)	2	2	2	4	3	2	5	9
Szandakér	1	1	1	2	1	1	2	4
(Szarvas)gede	1	1	1	2	1	1	2	4
Szécsény	11	9	11	20	19	7	26	46
Szécsényfelfalu	1	1	1	2	—	2	2	4
Szirák	1	1	1	2	1	—	1	3
Told	2	2	2	4	1	2	3	7
Trázs	3	2	3	5	9	1	10	15
Vanyarc	1	1	1	2	2	1	3	5
Varsány	2	2	2	4	1	4	5	9
Összesen:	92	87	91	178	114	115	229	407

Lakott hely	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes	
	Csa- lúd	férjű	nő	össz.	fiú	lány		össz.
Bágyon	1	1	1	2	1	—	1	3
Becske	4	4	4	8	3	8	11	19
Bercel	3	3	3	6	8	1	9	15
Bér	4	3	4	7	4	3	7	14
Buják	5	5	5	10	5	2	7	17
Csécse	7	7	7	14	6	7	13	27
(Cserhát)haláp	1	1	1	2	2	3	5	7
(Cserhát)surány	3	3	3	6	3	2	5	11
Csitár	2	2	2	4	5	4	9	13
Dolyán	4	4	4	8	5	1	6	14
Ecseg	3	3	3	6	—	3	3	9
Endrefalva	4	3	4	7	5	9	14	21
Erdőkürt	1	1	1	2	—	2	2	4
Erdőtarcsa	5	4	5	9	8	6	14	23
Etes	4	4	4	8	6	7	13	21
Heród	3	1	3	4	1	3	4	8
Héhalom	2	2	2	4	—	3	3	7
Hugyag	2	2	2	4	3	3	6	10
Iliny	1	1	1	2	1	1	2	4
Jobbágyi	6	6	6	12	5	7	12	24
Kálló	4	4	4	8	3	4	7	15
(Karancs)keszi	3	3	3	6	3	7	10	16
(Karancs)ság	4	3	4	7	2	4	6	13
Kozárd	1	1	1	2	1	2	3	5
Kökényes	1	1	1	2	2	3	5	7
Liptagerge	4	4	4	8	4	6	10	18
Litke	6	6	6	12	4	6	10	22
Lőrincei	6	6	6	12	6	5	11	23
(Ludány)halászi	2	2	2	4	2	3	5	9
Ludány(halászi)	2	2	2	4	7	2	9	13
Magyargéc	3	2	3	5	3	3	6	11
(Mátra)szőlős	4	4	4	8	6	2	8	16
(Mátra)verebély	4	4	4	8	8	4	12	20
Nagybárkány	1	1	1	2	2	1	3	5
(Nagy)lóc	2	2	2	4	2	4	6	10
(Nógrád)kövesd	2	2	2	4	3	3	6	10
(Nógrád)marcal	2	2	2	4	4	3	7	11
(Nógrád)megyer	7	5	7	12	5	16	21	33
(Nógrád)sipek	5	5	5	10	3	6	9	19
(Nógrád)szakul	6	5	6	11	7	8	15	26
Palotás	2	2	2	4	4	1	5	9
Piliny	4	4	4	8	2	4	6	14
Rimóc	6	5	6	11	9	7	16	27

Szécsényi járás: 1777 folytatása

Ságújfalu	2	2	2	4	1	3	4	8
Sóshartyán	3	3	3	6	3	4	7	13
Szalmatercs (Pusztatercs)	4	3	4	7	7	8	15	22
Szandakér	2	2	2	4	2	4	6	10
Szarvasgede	1	1	1	2	1	3	4	6
Szentiván (Cserhát)	1	1	1	2	1	1	2	4
Szécsény	16	14	16	30	21	11	32	62
Szécsényfelfalu	1	1	1	2	3	1	4	6
Szirák	1	1	1	2	3	—	3	5
Terjén	1	1	1	2	2	1	3	5
Trázs	7	7	7	14	12	4	16	30
Vanyarc	2	2	2	4	—	3	3	7
Varsány	4	4	4	8	3	7	10	18
Zagyvaszántó	3	2	3	5	3	2	5	10
Összesen:	194	179	194	373	224	231	456	829

1. LISZT FERENC: A cigányokról és a cigányok zenéjéről. Pest, 1861. 5. p.
2. HEICZINGER JÁNOS: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. In. Fejér megyei Történelmi Évkönyv 12. Székesfehérvár, 1978. 154. p. Továbbiakban Heiczinger id. mű.
3. Révai Nagy Lexikon IV. kötet. B. 1915. 361. p.
4. HEICZINGER id. mű. 172. p. Részlet II. Ottokár cseh király leveléből: „...az ember számba sem vehető nagy sokasága kunok... szakadár bőszozmények, izmaeltiak, sőt görögök, cigányok stb.”
5. HEICZINGER id. mű. 161—170. p.
6. Heiczinger id. mű. 173. p. TOMKA MIKLÓS: A cigányoktörténete. in. Cigányok honnét jöttek, merre tartanak? szerk. SZEGŐ LÁSZLÓ Bp. 1893. 38. p. DÖMÖTÖR SÁNDOR: Mióta muzsikuskok Magyarországon a cigányok? in. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. szerk. BÁTKY ZSIGMOND. XXVI. évf. 1984. 172. p.
7. KOLOSVÁRI—ÓVÁRI: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye IV/1. Bp. 1896. ip.
8. KOZÁK ISTVÁNNÉ dr.: A cigányok társadalmi munkamegosztása. in. Cigányok honnét jöttek merre tartanak? Bp. 1983. 102. p. Továbbiakban KOZÁK id. mű.
9. HEICZINGER id. mű. 174. p.
10. BELITZKY JÁNOS: Nógrád megye története. I. k. Saigótarján, 1970. 187, 191. p.
11. NML IV. 1. b. Közgylési iratok — tovább akban Kgy.é. — Sedria 1689. március 7. A cserháti falvak pusztulása.
12. NML IV. 1. b. Kgy. i. 1686. február 16.
13. Kolosvári—Óvári id. mű. IV/1. 420. p. A latin szöveg fordítását Schneider Miklós levéltárigazgató végezte
14. NML IV. 1. a. Közgylési jegyzőkönyv — továbbiakban Kgy. ékv. — 1691. 151—152. p. 5. k. Itt mondok köszönetet OBORN TERÉZ levéltárosnak a szöveg fordításáért.
15. NML IV. 1. b. Közgylési iratokból kigyűjtött összeírások gyűjteménye — továbbiakban Kgy. i. gy. öi.: — 2. szökött jobbágýok öi: 19. sz. 1720.
16. HEICZINGER id. mű. 175. p.
17. A rendelet teljes szövege megtalálható HEICZINGER id. mű. 230. p
18. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírások. Öi: 136. sz. 1725. Losonci járás. Itt mondok köszönetet dr. PÁLMÁNY BÉLA levéltáros-muzeológusnak tanácsaiért és a szöveg értelmezéséért.
19. NML IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. AAA/Nr. /1752.
20. NML IV. 1. b. Kgy. i. 11/1738.
21. Vö. 19-es jelzet.
22. TOMKA id. mű. 44—45. p.
23. HEICZINGER id. mű. 176. p.
24. TOMKA id. mű. 46—47. p.
25. HAJDÚ LAJOS: Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. sz. utolsó harmadában. Bp. 1985. 300—301. p.
26. TOMKA id. mű. 47—48. p.
27. NML IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. Nr.9/1761.
28. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. C—6. Adókvetés. 182—192. p. A lakott helyek számát innen vettem. A kimutatás községsorosan írja össze a helységek földesurait. A II. József korabeli összeírástól valamivel kevesebb helységet tartalmaz, ami főleg a nagy, kistó, alsó, felső előnevtű települések megkülönböztetéséből következik.
29. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Cigányösszeírás. Ö.: 139. sz. 1767/68. év.
30. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Cigányösszeírás. Ö.: 140. sz. 1767/68. év.
31. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Ö.: 141. sz.
32. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Cigányösszeírás. Öi: 141. sz. 1775; 148. sz. 1776; 151. sz. 1777. A számszerű adatoknál a felüött nők száma részben becsült. Ott, ahol a férfiaknál nem volt feltüntetve, hogy özvegy, mindenütt automatikusan feleséget is számoltunk
33. NML Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 143. sz. 1775. év; 1054. sz. 1776. év; 149. sz. 1777. év.
34. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 145. sz. 1775. év; 153. sz. 1776. év; 153. 1777. év.
35. NML IV. 5. Germanica. Fasc 30. Nr. 43/1788.
36. MOCSÁRY: Nemes Nógrád Vármegyeinek Históriai Geographiai és Statistikai Esmeretése. Pest 1826. 1. k. 63. p. — továbbiakban MOCSÁRY id. mű.
37. SZEGŐ LÁSZLÓ: A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete. in. Cigányok honnét jöttek merre tartanak? Bp. 1983. 88. p.
38. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 145. sz. 1775. év.
39. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Öi: 146. sz. 1775. év; 150. sz. 1776. év; 154. sz. 1777. év.
40. MOCSÁRY id. mű 1. k. 217. p.
41. Nml IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. H. 1740. év.
42. Vö. 39. jelzet.
43. SZEGŐ id. mű. 83. p.
44. NML IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. A. Nr. 812/1784. A helytartótanács eredeti száma 78. C. 3. Zing. 22320. sz.

45. SZEGŐ id. mű. 85–86. p.
46. Az első magyarországi népszámlálás 1784–1877. Megjelent az 1900. évi népszámlálási sorozat köteteként. Bp. 1900. 95–103. p.
47. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10 Cigányösszeírás Ói: 137 sz. 1776. év.
48. Vó. Mária Terézia Ürbérendezése 1767. Új Magyar Lexikon 6. 561. p.
49. NML IV. 1. b. Kgy. jkv. 1806. évi kötet, 300. p. 550. sz. 1906. év.
50. NML V. 1. Balassagyarmat mezőváros tanácsulési jegyzőkönyve 1810. Pünkösd hava 10. Tovább akban Bgy. mvt. jkv.
51. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1822. Bójt hava 7. 14. sz.
52. NML IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. A. 233/1818.
53. NML IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. A. 46/1818.
54. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1809. június 26—27.
55. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 553/1811.
56. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1802. május 2.
57. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1815. november 11.
58. NML IV. 1. a. Kgy. jkv. 1816. 1934. sz.
59. MOCSÁRY id. mű. 4. k. 259. p.
60. Tudományos Gyűjtemény. VI. évf. 9—10. p.
61. NML Kgy. jkv. 1826. év. 72. p. IV. 1. a.
62. NML IV. 1. b. Kgy. i. 427/1837.
63. NML IV. 1. b. Kgy. i. 303/1838.
64. Két időmetszetben vizsgáljuk meg a cigánység beilleszkedését Kékkői, losonci és szécsényi járásokból 1835-ből, a füleki járásból 1844-ből maradt fenn összeírás NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás.
65. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 1838. Kékkői járás.
66. A községszámokat MOCSÁRY idézett művéből vettük. A könyvében füleki járás 67 település, kékkői járás 68 település, losonci járás 54 település, szécsényi járás 74 település. A települések száma összesen 265. Azért vettük ezt alapul, mert időben közelebb áll az összeírások évéhez.
67. Alsópetény, Balassagyarmat, Berkenye, Borsosbény, Diószent, Nógrádsáp, Nézsa, Ósagárd, Szendehely, Nagyoroszi, Felsőpetény összesen 12 község adatai 1841-ből valók.
68. A foglalkozás eredete még a reformáció idejére nyúlik vissza, amikor is az egyház tiltotta a muzsikálást. Aki a táncos mulatságok tevénnyel résztvevője volt, annak vállalnia kellett az egyház haragját is. A cigánység ragaszkodott a zenéléshez, más foglalkozást is meg kellett tanulnia. A vándorlással leginkább összeegyeztethető volt a kovács mesterség.
69. Tulajdonképpen 6 főnek nincs foglalkozása, 3 fő holdos, 2 obsitos, kettő jelenleg is katona.
70. SCHNEIDER MIKLÓS: A nógrádi adózó nép viszonyai 1828-ban. Salgótarján 1972. 5. p.
71. Nml. IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 1838. Kékkői járás.
72. Vannak községek, számuk 13, ahol sem családszámot, sem felnőtt nők számát meghatározni nem lehet. Csak férfiakat írtak össze. Ebből következik, hogy a családszám, és főleg a felnőtt nők száma a táblázatban szerepelteknél lényegesen nagyobb.
73. Nml. IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Losonci járás 1838.
74. Nml. IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Szécsényi járás 1838.
75. Nml. IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Szécsényi járás 1838.
76. Nml. IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Szécsényi járás 1838.
77. Nml. IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Füleki járás 1844. Bár az összeírás 6 évvel később készült, mint az első három járásból, de szempontjai ugyanazok.
78. Nml. V. 41. Bgy. mvt. jkv. 1815. Szent András hava 26. sz.; ua. 1848 766. sz. Ez utóbbi esetben példánk hőse majdnem megjárta, mert a „10 forintokért” lovat akart vásárolni, de ezt a „fekete tiszet” már rég kivonták a forgalomból. A pénz eredetéről a következőt mondta: „Pesten szögek árában ... egy izraelitától ...” kapta.
79. 1816-ban csak a divényi uradalomtól Balassagyarmat mezővárosa 406 forint értékben 20 000 db téglát vásárolt. Vö. Nml. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 145, 152, 176. sz./1816.
80. Nml. IV. 1. b. Kgy. jkv. 1202/1822. „Lovaknak jegyzéke, melyeket egy csapat cigánytól elvettek.” Ugyanott 648 1823. „Komárom vármegyében elfogott cigányoktól elvett szekerek és lovak jegyzéke.” Uo. 43/1823. „Markovits nevű Szabolcs megyében elfogott cigányoknál található holmik jegyzéke.”
81. MÁTRAY GÁBOR: Magyar zene és a magyar cigányok zenéje. in: Magyarország és Erdély képekben. Pest 1853. IV. k. 120. p. Továbbiakban id. mű.
82. Nml. V. Bgy. mvt. jkv. 1809. márc. 5. Itt köszönöm meg dr. Petrik Jánosénak, hogy a forrásra felhívta a figyelmet.
83. Nml. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1818. Április 4. A hegedűt Pesten javítták. A javítás költségének 2/3 részét Zatkó János fizeti, 1/3 részét a tulajdonos. Indoklás: „A kárt az okozó nem szántszándékkal okozta.”
84. Nml. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 78/1833.
85. Nml. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1848. augusztus. Rigó Bertalan klarinétos elszökött a városból Losoncra, „bizonyos

- zsidó kocsis megveretése miatt". Uo. 1849. 259. sz. alatt Balogh András cigány bandája nevében panaszolja, hogy Kohn Simon izraelitánál négy évvel ezelőtt zálogba tett két ezüst kanalat, egy ezüst kést, most ki akarják váltani, de a zálogba vevő hajlandóságot erre nem mutat.
86. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. gy. Kékkői járás 1838. év; Losonczi járás 1838. év; szécsényi járás 1838. év; főleki járás 1844 év.
87. Mátray id. mű. 123. p.
88. Heiczinger id. mű. 179. p.
89. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1809. augusztus 3. 85. p. Uo. 1811. július 25. 103. p.
90. U. az. Vö. 89.
91. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1811. december 3. 167. p.
92. NmL. Bgy. mvt. jkv. V. 1. 1811. 513. sz.
93. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1811. 558. sz.
94. NmL. IV. 1.a. Kgy. jkv. 985/1822.; 1500/1822.
95. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1848. május 12.
96. NmL. IV. 152. Megyefőnöki iratok 111/1850.
97. NmL. XV. AFTH iratok, ill. Kisterenye község telekjegyzőkönyvel.
98. „... Úgy határozott a tekintetes vármegye...” összeállította: Nékám Edit és Schneider Miklós Salgótarján, 1981. 28. p.
99. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. 5. d. 1741.
100. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. 5. d. 1741. Kelt Gács, 1720. július 8-án.
101. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. 5. d. 1741. Aktában 1730-ban Losoncon kiállított okmány, amelynek egy része hiányzik. Fordulataiból azonban kitűnik, hogy megegyezik a fentebb említett két vajdai kinevezéssel (1715., 1720.). Amiben különbözik, az a záradék. „Az szokott adót összeszedni, az Korbács pizzel edgyütt, a arrul Vice Ispány urnak adni minden esztendőben.”
102. NmL. IV. 1.b. 5. d. 1841. Kihallgatási jegyzőkönyv.
103. NmL. IV. 1.b. 5. d. 1741. Aktában található levél keltezés nélkül.
104. Heiczinger id. mű., ill. Szegő id. mű. 91. p.

András Szomszéd:

Die Geschichte des Nógráder Zigeunertums im Spiegel der Zusammenschreibungen (von der zweiten Hälfte des 17-ten Jahrhunderts bis zur Mitte des 19-ten Jahrhunderts)

Der Aufsatz wurde mit keinem Ziel einer Monographie geschrieben. Mit der Hilfe von zwei Quellengruppen, mit der der Registrierung und des Statuts lässt er Bilder aus der etwa 200 jährigen Geschichte des Zigeunertums in dem Komitat aufblitzen.

Er zergliedert sich auf vier grössere Teile.

In der Einführung spricht der Autor über die Vergangenheit des Zigeunertums im allgemeinen. Nachher lässt er in dem Kapitel: Die Konstellation des Zigeunertums im Komitat Nógrád von der zweiten Hälfte des 17-ten Jahrhunderts bis Maria Teresia, die spärlichen einheimischen Quellen sprechen. In dem dritten Kapitel, das „Die Versuche zu der endgültigen Niederlassung des Zigeunertums in der zweiten Hälfte des 18-ten Jahrhunderts“ heisst, begleitet er die die Verwirklichung beziehungsweise die Durchführung der landgültigen Ordnern von Maria Terezia und Josef dem Zweiten.

In drei Zeitabschnitten, in den Jahren 1775, 1776, 1777 nach Kreisen, dann als eine Komitatzusammenstellung in einer Tabelle fasst er die wichtigsten demographischen Angaben des Nógráder zusammengeschriebenen Zigeunertums zusammen.

Der Teil – Das Nógráder Zigeunertum in der Reformzeit – erörtert hauptsächlich die Berufs-, Niederlassungs-, Verhaltensangaben, und schliesslich spricht er in dem letzten Teil über die Institution der Zigeunerhäuptlingschaft im Zusammenhang mit einer Quellengruppe.

Den Aufsatz ergänzen mehrere Tabellen, deren numerische Angaben bei der Ortsgeschichtsschreibung gut zu benutzen sind. Sein Notiznenapparat dient als gutes Quellenmaterial zu den weiteren Forschungen.